

The Greek Review of Social Research

Vol 132 (2010)

132-133, B-C

Who are environmental refugees? The political projections of the debate

Δημήτρης Τσουμπάρης

doi: [10.12681/grsr.13](https://doi.org/10.12681/grsr.13)

Copyright © 2010, Δημήτρης Τσουμπάρης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τσουμπάρης Δ. (2010). Who are environmental refugees? The political projections of the debate. *The Greek Review of Social Research*, 132, 31–66. <https://doi.org/10.12681/grsr.13>

Δημήτρης Τσουμπάρης*

ΠΟΙΟΙ ΕΙΝΑΙ ΤΕΛΙΚΑ ΟΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΙ
ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ; ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Από τη δεκαετία του 1970 μέχρι σήμερα υπάρχει μία πλούσια και συχνά αντικρουόμενη βιβλιογραφία που αφορά στη σύνδεση της περιβαλλοντικής αλλαγής με την ανθρώπινη μετανάστευση και τους λεγόμενους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες. Το άρθρο προσπαθεί να παρουσιάσει με κριτική ματιά τη σχετική δημόσια συζήτηση, να διαλευκάνει τον όρο περιβαλλοντικοί πρόσφυγες και να εξετάσει την καταλληλότητά του. Στην προσπάθεια αυτή γίνεται ανάλυση παραδειγματικών περιπτώσεων που αφορούν σε καταστάσεις περιβαλλοντικών καταστροφών, υποβαθμίσεων και απαλλοτριώσεων. Επίσης, γίνεται κριτική στα επιχειρήματα της περιβαλλοντικής ασφάλειας και στις πολιτικές της προεκτάσεις, συνδέοντας το ζήτημα με τις επιπτώσεις της αναπτυξιακής διαδικασίας και την κριτική των σχέσεων εκμετάλλευσης των χωρών του Νότου από τον Βορρά.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία χρόνια, υπάρχει μία αυξανόμενη και πολλές φορές θερμή δημόσια συζήτηση που διερευνά τις συνδέσεις μεταξύ της περιβαλλοντικής αλλαγής και της ανθρώπινης μετανάστευσης. Μέρος αυτής της συζήτησης αποτελεί ο ορισμός των περιβαλλοντικών προ-

* Περιβαλλοντολόγος, MSc.

** Θέλω να ευχαριστήσω τους Αλέξη Γαλανίδη, Φανή Αραμπατζίδου, Θωμά Χαλαραμπίδη, Δημήτρη Τσούκλη, Θεοδότα Αβραμίδου, Αντιγόνη Κόκκου για τις συζητήσεις, τη συνεισφορά και την πολύτιμη βοήθειά τους. Επίσης θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στους δύο ανώνυμους κριτές της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*.

σφύγων, ο οποίος έχει προσεγγιστεί με διαφορετικούς και πολλές φορές αλληλοσυγκρουόμενους τρόπους.

Σε κοινωνικό επίπεδο ο όρος *περιβαλλοντικοί πρόσφυγες* είναι σχεδόν άγνωστος. Παρόλα αυτά, οι αναφορές σε μια περιβαλλοντικά προκαλούμενη μετανάστευση αυξάνουν με μεγάλο ρυθμό. Συχνά τα δελτία ειδήσεων κάνουν αναφορές σε περιβαλλοντικές καταστροφές και καταστάσεις που αναγκάζουν πληθυσμούς να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, προσωρινά ή μόνιμα, σε διάφορα μέρη του κόσμου. Τέτοιες αναφορές περιλαμβάνουν πλημμύρες στο Μπαγκλαντές και το Νεπάλ, εκκενώσεις χωριών στην Κίνα εξαιτίας αναπτυξιακών έργων, λιώσιμο των πάγων στον Βόρειο Καναδά και πολλά άλλα. Ένα από τα πιο πρόσφατα γεγονότα με τα οποία ο όρος *περιβαλλοντικοί πρόσφυγες* έλαβε σημαντική προσοχή από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ήταν η ανακοίνωση του νησιού-κράτους του ειρηνικού ωκεανού Tuvalu ότι καθιστά υπεύθυνες βιομηχανικές χώρες, όπως τις ΗΠΑ και την Αυστραλία, για την άνοδο της θαλάσσιας στάθμης η οποία προκαλείται εξαιτίας του υψηλού επιπέδου εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου (Renaud, Bogardi, Dun, Warner, 2007, σ. 20). Αν και απουσιάζει μια βαθύτερη κατανόηση των κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων που μαζί με τους περιβαλλοντικούς επιδρούν στην ανθρώπινη μετανάστευση, η συζήτηση για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες, ιδιαίτερα συνδεδεμένη με το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής, έχει κερδίσει τα τελευταία χρόνια έδαφος τόσο σε διεθνείς οργανισμούς όσο και σε φορείς της κοινωνίας των πολιτών.

Εύλογα δημιουργούνται ερωτήματα σχετικά με τη συμβολή του περιβαλλοντικού παράγοντα στο φαινόμενο της μετανάστευσης και ανακινείται η συζήτηση περί των «περιβαλλοντικών προσφύγων». Ποιες είναι οι σχέσεις μεταξύ της περιβαλλοντικής αλλαγής και της ανθρώπινης μετανάστευσης; Αποκτά ο περιβαλλοντικός παράγοντας εξέχοντα ρόλο; Μπορεί να διαχωριστεί από τους υπόλοιπους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες που επιδρούν; Τελικά υπάρχουν περιβαλλοντικοί πρόσφυγες ως τέτοιοι; Γινόμαστε μάρτυρες ενός καινούργιου φαινομένου ή παρατηρούμε τη συνέχιση και όξυνση μιας παλιάς διαδικασίας; Σκοπός του άρθρου είναι να αναλύσει την αντιφατικότητα του ορισμού των περιβαλλοντικών προσφύγων, αναδεικνύοντας με ένα κριτικό τρόπο τις πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις της συζήτησης.

Στο πρώτο μέρος του άρθρου γίνεται μια παρουσίαση της δημόσιας συζήτησης για την εξέλιξη του ορισμού των περιβαλλοντικών

προσφύγων τα τελευταία χρόνια, θέτοντας στο επίκεντρο το διαχωρισμό μεταξύ του περιβαλλοντικού πρόσφυγα και του περιβαλλοντικού μετανάστη, όπως έχει αναπτυχθεί από τη σχετική βιβλιογραφία. Στο δεύτερο μέρος, γίνεται μια ανάλυση του ορισμού μέσω της κατάταξης των περιβαλλοντικών προσφύγων σε κατηγορίες, σύμφωνα με τις αιτίες που ευθύνονται για τη μετανάστευσή τους, θέτοντας κάθε φορά υπό συζήτηση το εφικτό του διαχωρισμού των περιβαλλοντικών παραγόντων που επιδρούν στη μετανάστευση από τους υπόλοιπους κοινωνικοπολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες. Τέλος, στο τρίτο μέρος παρατίθεται μια εκτίμηση για τις πολιτικές προεκτάσεις της συζήτησης, ασκώντας κριτική στα μέρη της σχετικής βιβλιογραφίας που συνδέουν άμεσα τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες με θέματα περιβαλλοντικής ασφάλειας και εθνικών συγκρούσεων και που παραβλέπουν τον κεντρικό ρόλο των σχέσεων εκμετάλλευσης μεταξύ Βόρειων¹ και Νότιων χωρών στην πρόκληση της μετανάστευσης.

1. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ο όρος *περιβαλλοντικός πρόσφυγας* χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά τη δεκαετία του 1970 από το Ινστιτούτο Worldwatch σε έγγραφο που προσπαθούσαν να συσχετίσουν την αύξηση της μετανάστευσης σε χώρες της Αφρικής και της Ασίας με το περιβαλλοντικό ζήτημα (Perout, 1995, σ. 5). Το 1985 ο El-Hinnawi όρισε τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες σε έκθεση του Περιβαλλοντικού Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών (UNEP) ως τους ανθρώπους «που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την παραδοσιακή τους κατοικία, προσωρινά ή μόνιμα, εξαιτίας μιας σημειούμενης περιβαλλοντικής διατάραξης (φυσικής ή/και προκαλούμενης από τον άνθρωπο), η οποία θέτει σε κίνδυνο την ύπαρξή τους ή/και έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής τους». Με τον όρο «περιβαλλοντική διατάραξη» (environmental disruption) ο El-Hinnawi αναφέρεται «σε κάθε φυσική,

1. Οι όροι «Βορράς» και «Νότος» χρησιμοποιούνται σχηματικά διευκολύνοντας την αναφορά στις πλούσιες βιομηχανοποιημένες χώρες και τις φτωχές αναπτυσσόμενες χώρες, αντίστοιχα. Παρόλα αυτά αυτός ο διαχωρισμός δεν είναι ικανοποιητικός, γιατί συγκαλύπτει τα κοινά συμφέροντα μεταξύ των ελίτ των αναπτυσσόμενων και των αναπτυσσόμενων χωρών καθώς και την απουσία απόλυτα ομοιογενοποιημένων ομάδων συμφερόντων εντός των δύο κατηγοριών (Gonzalez, 2002, σ. 998).

χημική ή/και βιολογική αλλαγή σε ένα οικοσύστημα (ή σε φυσικούς πόρους) που το καθιστούν ακατάλληλο για την υποστήριξη της ανθρώπινης ζωής» (El-Hinnawi, 1985). Ο El Hinnawi (1985) προσεγγίζει τον όρο περιβαλλοντικός πρόσφυγας με βάση τη διάρκεια της μετανάστευσης (προσωρινή ή μόνιμη) και τη φύση της περιβαλλοντικής διατάραξης (προσωρινή, μόνιμη και σταδιακή) και δημιουργεί μία τριπλή κατηγοριοποίηση.²

Η εισαγωγή του όρου από το UNEP διέυρνε την πολιτική συζήτηση και προκάλεσε ένα μεγάλο αριθμό τοποθετήσεων που είτε διαφοροποιούνταν σε κάποια επιμέρους ζητήματα, είτε επιτίθενταν συνολικά στην έννοια του περιβαλλοντικού πρόσφυγα, θεωρώντας την αβάσιμη και νομικά ασαφή. Η Ομάδα για την Προσφυγική Πολιτική (Refuge Policy Group, RPG) εισήγαγε για πρώτη φορά το 1992 μία κατάταξη των αιτίων σε έξι κατηγορίες, οι οποίες είναι οι εξής: 1) διατάραξη φυσικών στοιχείων, 2) βιολογική διατάραξη, 3) βαθμιαία διατάραξη, 4) διατάραξη εξαιτίας ατυχημάτων, 5) διατάραξη εξαιτίας της αναπτυξιακής διαδικασίας και 6) διατάραξη εξαιτίας πολεμικών συγκρούσεων. Η έκθεση του RPG εισήγαγε διαχωρισμούς όσον αφορά στην ποιότητα των μετακινήσεων μεταξύ βαθμιαίων και ξαφνικών, προσωρινών και μόνιμων, διασυνοριακών και ενδοσυνοριακών μετακινήσεων. Με αυτό τον τρόπο η έκθεση ήταν περισσότερο διαφωτιστική όσον αφορά στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ περιβαλλοντικής αλλαγής και της δημιουργίας προσφυγικών ρευμάτων και έδωσε μια νέα ώθηση στη συζήτηση για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες (Perout, 1995, σ. 11). Επίσης, λεπτομερειακή υπήρξε η έκθεση των Trolldalen et al. (1992), η οποία δημοσιεύτηκε την ίδια χρονιά σε συνεργασία με το Νορβηγικό Προσφυγικό Συμβούλιο. Οι Trolldalen et al. διαχώρισαν τους περιβαλλοντικούς πρό-

2. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τους ανθρώπους που μετατοπίζονται προσωρινά εξαιτίας μίας προσωρινής περιβαλλοντικής πίεσης (π.χ. πλημμύρες, ξηρασίες). Η δεύτερη περιέχει όλους, όσοι μετατοπίζονται μόνιμα από μία περιοχή μέσα στα όρια της χώρας τους εξαιτίας μίας μόνιμης περιβαλλοντικής διατάραξης (π.χ. κατασκευή φραγμάτων, ορυχείων). Η τρίτη περιλαμβάνει εκείνα τα άτομα ή ομάδες που μετεγκαθίστανται προσωρινά ή μόνιμα εξαιτίας μίας σταδιακής υποβάθμισης του περιβάλλοντος, (π.χ. ερημοποίηση, άνοδος θαλάσσιας στάθμης). Επίσης, συμπεριλαμβάνει ανθρώπους που μετακινούνται λόγω ανθρωπογενών καταστροφών (π.χ. Τσερνόμπιλ), και σε μία συμπληρωματική αλλά μικρότερη κατηγορία περιέλαβε τους ανθρώπους που αναγκάστηκαν να μετατοπιστούν λόγω της καταστροφής που προκλήθηκε από κάποια πολεμική σύγκρουση (El-Hinnawi, 1985).

σφυγες σε πρόσφυγες εξαιτίας 1) φυσικών καταστροφών, 2) υποβάθμισης των εδαφικών πόρων, 3) ακούσιας μετεγκατάστασης, 4) βιομηχανικών ατυχημάτων, 5) πολεμικών συγκρούσεων και 6) κλιματικών αλλαγών. Το 1996 η Διεθνής Οργάνωση για τη Μετανάστευση (International Organization for Migration, IOM) χρησιμοποίησε μια παρόμοια εξαπλή κατηγοριοποίηση με αυτή των Trolldalen et al, διαχωρίζοντας όμως τις αιτίες της μετανάστευσης σε φυσικές και ανθρωπογενείς (Black, 2001, σ. 2-3).

Το επόμενο βήμα ωρίμασης της δημόσιας συζήτησης αλλά και προσαρμογής της, παράλληλα, στα μέτρα της διεθνούς πολιτικής γίνεται με τη διάκριση μεταξύ περιβαλλοντικών προσφύγων και περιβαλλοντικών μεταναστών, ζήτημα που τίθεται για πρώτη φορά το 1991 με άρθρο των Astri Suhrke και Annamaria Visentin (*“The Environmental Refugee: A New Approach”*, Ecodecision, σ. 73 – 74). Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ο όρος του UNEP είναι τόσο ευρύς, ώστε καθιστά την έννοια ουσιαστικά ανούσια, ενώ προσθέτουν ότι δεν πρέπει να απορρίψουμε εξ ολοκλήρου την έννοια περιβαλλοντικοί πρόσφυγες, αντίθετα να διατυπώσουμε ένα ορισμό που να είναι πιο περιοριστικός, αλλά και πιο ακριβής.

Η πρώτη ίσως συστηματικοποίηση της παραπάνω διάκρισης γίνεται από την Diane Bates (2002, σ. 469), η οποία προτείνει το διαχωρισμό μεταξύ *περιβαλλοντικών προσφύγων (environmental refugees)* και *περιβαλλοντικών μεταναστών (environmental immigrants)*, κάνοντας μία ταξινόμηση σύμφωνα με τις αιτίες της προέλευσης της περιβαλλοντικής καταστροφής (φυσική ή τεχνολογική), της διάρκειάς της (ξαφνική ή σταδιακή), και της συμμετοχής ή μη του ανθρώπινου παράγοντα στην πρόκλησή της.

Η Bates υποστηρίζει ότι η απόφαση για μετανάστευση γίνεται καλύτερα αντιληπτή αν παρουσιαστεί με τη χρήση ενός άξονα (Διάγραμμα 1), ο οποίος θα παρουσιάζει ένα συνεχές συνεκτικό σύνολο στην αλληλουχία των στοιχείων του (2002, σ. 468). Τη χρησιμοποίηση ενός τέτοιου άξονα είχε προτείνει και ο Hugo (1996, σ. 107-108) αναφερόμενος στην ανάγκη ταξινόμησης των περιβαλλοντικών προσφύγων. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1 οι άνθρωποι που δεν έχουν καμία απολύτως συμμετοχή στην απόφαση να μετατοπιστούν, τοποθετούνται στο αριστερό μέρος του άξονα, ενώ δεξιότερα τοποθετούνται άνθρωποι που έχουν μεγαλύτερη συμμετοχή. Στο δεξί άκρο του άξονα τοποθετούνται οι άνθρωποι που διατηρούν απόλυτο έλεγχο στη διαδικασία μετανάστευσης. Η Bates υποστηρίζει

ότι με τη βοήθεια ενός τέτοιου άξονα ξεπερνιούνται τα νομικίστικα εμπόδια της συζήτησης και ότι ενσωματώνει μια ευρεία ποικιλία των περιορισμών στη διαδικασία λήψης απόφασης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Άξονας ελέγχου πάνω στην απόφαση μετανάστευσης σε καταστάσεις περιβαλλοντικής αλλαγής

Ακούσια (κανέννας έλεγχος)	Εξαναγκασμένη (περισσότερος έλεγχος)	Εθελοντική (πλήρης έλεγχος)
Περιβαλλοντικός πρόσφυγας	Περιβαλλοντικός μετανάστης	Μετανάστης

Πηγή: Bates, 2002, σ. 468

Με όχημα τον παραπάνω άξονα η Bates (2002, σ. 468-469) ορίζει ως περιβαλλοντικούς μετανάστες (environmental immigrants) αυτούς που μετακινούνται εξαιτίας μιας βαθμιαίας υποβάθμισης, και τους υπόλοιπους τους ταξινομεί στους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες (environmental refugees), τους οποίους ορίζει ως «όλους, όσοι μεταναστεύουν από τη συνήθη κατοικία τους εξαιτίας αλλαγών στο περιβάλλον μη-ανθρώπινο περιβάλλον τους». Αυτό το σημείο έχει μεγάλη σημασία, αφού οι επιπτώσεις της βαθμιαίας περιβαλλοντικής υποβάθμισης είναι πολύ μεγαλύτερης κλίμακας από αυτές των ξαφνικών και έντονων διαταράξεων. Προσθέτει ότι αυτός ο ορισμός παραμένει σκόπιμα ασαφής προκειμένου να ενσωματώνει τα δύο σημαντικότερα στοιχεία της έννοιας περιβαλλοντικοί πρόσφυγες, τα οποία είναι: 1) ο μετασχηματισμός του περιβάλλοντος σε ακατάλληλο για τη συντήρηση του ανθρώπου, και 2) η αναγνώριση ότι αυτό προκαλεί μετανάστευση.

Έπειτα, προτείνει την υιοθέτηση σειράς κριτηρίων σχετικών με τα χαρακτηριστικά των περιβαλλοντικών διαταράξεων, προκειμένου να αποκατασταθούν τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν από τον ασαφή ορισμό του UNEP. Τα κριτήρια αυτά είναι:

- η προέλευση της περιβαλλοντικής διατάραξης (φυσική ή τεχνολογική),
- η διάρκεια της (ξαφνική ή βαθμιαία),
- το αν η πρόκληση της μετανάστευσης ήταν προγραμματισμένη (σκόπιμη ή όχι),

με βασικότερο, όσον αφορά τους διαχωρισμούς που θέτει, το κριτήριο της διάρκειας. Η ανάλυση της Bates είναι αντιπροσωπευτική της πιο πρόσφατης τάσης της σχετικής συζήτησης, η οποία επιχειρηματολογεί υπέρ της αναγκαιότητας ένταξης των περιβαλλοντικών προσφύγων στο νομικό πλαίσιο του ΟΗΕ (UNU, 2007). Οι Renaud and Bogardi (2007, σ. 29), τονίζοντας ότι *ο ξεκάθαρος στόχος πρέπει να είναι η αναγνώριση και υποστήριξη μιας αναδύομενης καινούργιας κατηγορίας μεταναστών*, διαχωρίζουν την περιβαλλοντικά προκαλούμενη μετανάστευση σε:

- περιβαλλοντικά υποκινούμενη μετανάστευση (Environmentally motivated migration)
- περιβαλλοντικά εξαναγκασμένη μετανάστευση (Environmentally forced migration)
- και περιβαλλοντικούς πρόσφυγες (Environmental refugees)

θέτοντας παρόμοια κριτήρια με αυτά της Bates, όσον αφορά στην ένταξή τους στις παραπάνω κατηγορίες και στην υποστήριξή τους από τη διεθνή κοινότητα.

Είναι προφανές ότι σκοπός των διαχωρισμών μεταξύ περιβαλλοντικών προσφύγων και περιβαλλοντικών μεταναστών είναι να τεθούν οι βάσεις ώστε να διευκολυνθούν μελλοντικές πολιτικές που θα παράσχουν ένα είδος οικολογικού ασύλου στα περιβαλλοντικά εκτοπισμένα άτομα που μπορούν να αποδείξουν ότι η φυγή αποτέλεσε τη μόνη επιλογή τους, ενώ θα απορρίπτουν τα άτομα που δεν πληρούν τα κριτήρια που τίθενται. Αυτό γίνεται στα πρότυπα του διαχωρισμού μεταξύ των πολιτικών προσφύγων και των οικονομικών μεταναστών. Σύμφωνα με αυτόν, η απόφαση του μετανάστη να μετακινηθεί εκπορεύεται από διάφορα κίνητρα, το πιο συνηθισμένο των οποίων είναι το οικονομικό. Από την άλλη μεριά, ο πρόσφυγας δεν έχει τη δυνατότητα να επιλέξει μεταξύ της μετανάστευσης ή όχι, και αυτό γιατί εξαναγκάζεται από εξωτερικούς παράγοντες που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή του. Έτσι, η διεθνής κοινότητα κρίνει ότι έχει ένα ανθρωπιστικό καθήκον προς τον πρόσφυγα και τον αντιμετωπίζει ουσιαστικά ως πολίτη, ενώ ο μετανάστης αντιμετωπίζεται με την ιδιότητα του αλλοδαπού.

Στην ελληνική μεταναστευτική νομοθεσία η διάκριση αυτή είναι πολύ σαφής, όταν ο βασικός νόμος περί αλλοδαπών (Ν.3386/2005) στο άρθρο 2 παρ.1 περ. γ', δ' και ε' εξαιρεί από το πεδίο εφαρμογής του όσους ζητούν ή λαμβάνουν πολιτικό άσυλο. Στην πράξη, οι απορρίψεις αιτημάτων πολιτικού ασύλου έχουν πολύ συχνά ως

αιτιολογία ότι «η διαφυγή του αιτούντος οφείλεται σε λόγους οικονομικούς και διά του ασύλου μεθοδεύει τη νόμιμη εγκατάστασή του στην Ελλάδα» ή ότι «διαφαίνεται ότι εγκατέλειψε τη χώρα του προς αναζήτηση εργασίας και βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής του».

Η διάκριση αυτή μεταξύ αλλοδαπού οικονομικού μετανάστη και πρόσφυγα συναντάται σε όλες τις έννομες τάξεις, αφού ορίζεται από το διεθνές δίκαιο. Μπορεί να εξηγηθεί, αν αναλογιστεί κανείς πώς διαμορφώθηκε ιστορικά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (η Σύμβαση της Γενεύης υπογράφηκε το 1951) το διεθνές διακρατικό δίκαιο για τους πρόσφυγες. Σημαντικές έννομες δυνατότητες που διέθετε κατ' αποκλειστικότητα το κράτος, όπως το δικαίωμα της απέλασης, περιορίστηκαν σημαντικά στη βάση υποχρεώσεων που προέρχονταν από διεθνείς διακρατικές συμβάσεις (π.χ. η απαγόρευση της απέλασης ή της με οποιονδήποτε τρόπο απομάκρυνσης του αιτούντος άσυλο από τη χώρα στην οποία το ζητά, σε εφαρμογή του άρθρου 33 της Σύμβασης της Γενεύης για τους Πρόσφυγες). Να σημειωθεί ότι η αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα, ως διαδικασία απόφασης διοικητικών ή/και δικαστικών αρχών, είναι κι αυτή ζήτημα του κάθε κράτους (απαρχή της εναρμόνισης του δικαίου ασύλου σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης). Πρόκειται για μια διαδικασία που, μέσω Οδηγιών ήδη από το 2004, οι οποίες ενσωματώθηκαν πρόσφατα στο εθνικό περί ασύλου δίκαιο με τα Προεδρικά διατάγματα 90/2008 και 96/2008, έχει προχωρήσει σαφώς περισσότερο από την αντίστοιχη της εναρμόνισης των εθνικών μεταναστευτικών πολιτικών για τους λοιπούς αλλοδαπούς μετανάστες.

Επιστρέφοντας στο ζήτημα του διαχωρισμού μεταξύ περιβαλλοντικών μεταναστών και περιβαλλοντικών προσφύγων είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι στην πορεία της δημόσιας συζήτησης τίθενται κάποια κριτικά ερωτήματα από ένα μέρος της βιβλιογραφίας, τόσο για τον ίδιο το διαχωρισμό όσο και για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες ως ξεχωριστή κατηγορία εν γένει. Αυτή η βιβλιογραφία εστιάζει στο γεγονός της ύπαρξης γκρίζων ζωνών ανάμεσα σε όλες αυτές τις κατηγορίες μεταναστών και στην αδυναμία κάθε επιστημονικής κατηγοριοποίησης να τις αποτυπώσει στιβαρά με πολιτικά ουδέτερο τρόπο. Επίσης, ασκεί κριτική στην παράκαμψη πολιτικών ερωτημάτων, όπως για παράδειγμα το αν οι άνθρωποι που μετανάστευσαν εξαναγκάστηκαν ή όχι να μετακινηθούν, ή αν είχαν λόγο στην πολιτική διαδικασία που οδήγησε στην απόφαση της μετεγκατάστασής τους, ή, επιπλέον, αν άτομα ή κοινωνικές ομάδες είχαν

υποστεί θρησκευτικές, εθνικές, κοινωνικές διακρίσεις και περιθωριοποίηση. Χαρακτηριστικά, οι Laissailly-Jacob and Zmolek (1992, σ. 3) συμπεραίνουν ότι *η ταξινόμηση που προκύπτει, αν αγνοηθούν ερωτήματα όπως τα παραπάνω, καταλήγει να κατατάσσει αυθαίρετα ανθρώπους σε κατηγορίες που δεν εξυπηρετούν σε τίποτα.*

Η πιο πρόσφατη συμβολή στη σχετική συζήτηση γίνεται από την IOM, η οποία ορίζει ως περιβαλλοντικούς μετανάστες «τα άτομα ή τις ομάδες των ατόμων τα οποία, εξαιτίας εξαναγκαστικών αιτιών, ξαφνικών ή σταδιακών αλλαγών στο περιβάλλον, οι οποίες επηρεάζουν δυσμενώς τις ζωές ή τις συνθήκες διαβίωσής τους, είναι υποχρεωμένα να εγκαταλείψουν τις εστίες τους ή το επιλέγουν –είτε προσωρινά, είτε μόνιμα– και τα οποία μετακινούνται μέσα στα όρια της χώρας τους ή διασνοριακά» (IOM, 2007). Ο ορισμός της IOM είναι εξαιρετικά ευρύς και καλύπτει όλες τις κατηγορίες των ανθρώπων που είχαν προσδιοριστεί το 1985 από τον El-Hinnawi ως περιβαλλοντικοί πρόσφυγες (Πίνακας 1). Η μετατόπιση από την έννοια του πρόσφυγα σε αυτή του μετανάστη έχει πολιτικές προεκτάσεις. Σύμφωνα με την IOM (2007), η έννοια του περιβαλλοντικού μετανάστη εισάγεται «με σκοπό να προσφέρει μία εναλλακτική στον όρο του περιβαλλοντικού πρόσφυγα, ο οποίος, σύμφωνα με την UNHCR, δεν έχει καμία νομική βάση στη διεθνή προσφυγική νομοθεσία».

Συνοψίζοντας, αναφορικά με τη δημόσια συζήτηση για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες, μπορούμε να πούμε ότι από το 1985 που εισήχθη ο όρος του περιβαλλοντικού πρόσφυγα από το UNEP δεν έχει υπάρξει κάποια νομική αναγνώριση στο πλαίσιο της διεθνούς προσφυγικής νομοθεσίας. Παρόλα αυτά, η συζήτηση συνεχίζεται και τα τελευταία χρόνια γίνεται πιο συγκεκριμένη, παρατηρώντας μάλιστα ότι διεθνείς οργανισμοί αναφέρονται στον ορισμό των περιβαλλοντικών προσφύγων ή/ και ότι τον ενστερνίζονται, όπως στην περίπτωση της IOM. Η συζήτηση αυτή σήμερα έχει τρεις κύριες συνιστώσες. Η πρώτη αντιπροσωπεύεται από τον επιφανή επιστήμονα Norman Myers, ο οποίος προβάλλει τις διαρκώς αυξανόμενες διαστάσεις του φαινομένου, ζητώντας την αναγνώριση των περιβαλλοντικών προσφύγων και τη λήψη μέτρων περιβαλλοντικής ασφάλειας. Η δεύτερη εκφράζεται από ακαδημαϊκούς όπως η Astri Suhrke, η Diane Bates, οι Fabrice Renaud και Janos Bogardi, οι οποίοι κριτικάρουν τον όρο του UNEP ως ανεπαρκή, ζητώντας μια πιο συγκεκριμένη ρύθμιση, όπως αυτή του διαχωρισμού μεταξύ *περιβαλλοντικών προσφύγων και περιβαλλοντικών μεταναστών*. Η τρίτη προέρχεται από ακαδη-

μαϊκούς και αξιωματούχους της Έπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR), όπως ο Richard Black, ο Gaim Kibreab, ο Stephen Castles, οι οποίοι υπερασπίζονται το σημερινό καθεστώς του πολιτικού ασύλου και αμφισβητούν την εγκυρότητα της περιβαλλοντικής μετανάστευσης ως μίας ξεχωριστής κατηγορίας.

Επιγραμματικά, έχει ενδιαφέρον να δούμε τη σύγκρουση μεταξύ της πρώτης και της τρίτης άποψης, οι οποίες εκπροσωπούνται από την αντιπαράθεση μεταξύ των Myers και Black. Ο Myers θεωρεί ότι οι αιτίες της περιβαλλοντικής μετανάστευσης βρίσκονται σε παράγοντες όπως η ερημοποίηση, η αποδάσωση, η εξάντληση του νερού, η υφαλμύρωση αρδευόμενων εκτάσεων και η απώλεια της βιοποικιλότητας. Όλα τα παραπάνω τα συνδέει με τη γρήγορη πληθυσμιακή αύξηση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, καθώς και με την κλιματική αλλαγή. Σύμφωνα με τον Myers, αυτές οι μακροσκοπικές αλλαγές οδηγούν σε πιέσεις των εδαφικών και άλλων φυσικών πόρων και εντείνουν ακραία φυσικά φαινόμενα, φυσικές καταστροφές και άλλες ανθρωπογενείς καταστροφές (π.χ. Bhopal ή Chernobyl) (Myers and Kent, 1995). Η σύνδεση μεταξύ περιβαλλοντικής αλλαγής και ανθρωπίνης μετανάστευσης είναι ευθύγραμμη (αίτιο-αιτιατό) και εξηγείται με όρους κοινής λογικής. Για παράδειγμα, αν ερημοποιηθεί μια περιοχή, τότε οι άνθρωποι θα αναγκαστούν να μεταναστεύσουν. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Myers είναι ότι το αποτέλεσμα αυτής της μετανάστευσης θα είναι δύσκολο να αντιμετωπιστεί από τις πλούσιες χώρες, οι οποίες δεν θα μπορούν να συγκρατήσουν τα αυξανόμενα μεγέθη της μετανάστευσης, κάτι που θα οδηγήσει σε εθνικές συγκρούσεις και αναταραχές (Castles, 2002, σ. 3).

Αντίθετα, ο Black απορρίπτει αυτή την κινδυνολογική οπτική, η οποία θεωρεί ότι αποτελεί μία νέο-μαλθουσιανή προσέγγιση, βασισμένη σε αμφίβολες υποθέσεις. Υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν στοιχεία που να δείχνουν ότι η περιβαλλοντική αλλαγή οδηγεί από μόνη της σε μαζικές προσφυγικές μετακινήσεις και ιδιαίτερα σε μετακινήσεις προς τις αναπτυγμένες χώρες. Κρίνει ότι η έμφαση που δίνεται στους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες οδηγεί στον αποπροσανατολισμό από κεντρικά πολιτικά ζητήματα της αναπτυξιακής διαδικασίας και της επίλυσης συγκρούσεων. Όσον αφορά στην ερημοποίηση, ο Black την προσεγγίζει ως ένα κυκλικό φαινόμενο που συνδέεται με τους ρυθμούς των βροχοπτώσεων και έτσι η μετανάστευση που προκαλείται σε τέτοιες περιοχές (π.χ. Υποσαχάρια Αφρική) είναι περισσότερο προσωρινή και έχει το χαρακτήρα της ιστορικής προσαρμο-

γής των πληθυσμών στην κοινωνικοοικονομική δομή της περιοχής, παρά είναι το αποτέλεσμα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Τέλος, θεωρεί ότι τα προβλήματα της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης και της εξάντλησης των υδάτινων πόρων είναι πραγματικά, αλλά βρίσκει λίγα στοιχεία που να δικαιολογούν μεγάλης κλίμακας μετατοπίσεις πληθυσμών προκαλούμενες από τέτοιες αλλαγές (Castles, 2002, σ. 2-3). Η παραπάνω αντιπαράθεση θα αναλυθεί περισσότερο στα επόμενα κεφάλαια.

Στο πρώτο μέρος του άρθρου έγινε μία σύντομη προεπισκόπηση της δημόσιας συζήτησης για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες, τόσο μέσω των θέσεων διεθνών οργανισμών όπως ο UNEP και η IOM, όσο και ακαδημαϊκών που έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα. Επίσης, το πρώτο μέρος εστίασε στο διαχωρισμό περιβαλλοντικών προσφύγων και περιβαλλοντικών μεταναστών, θεωρώντας ότι αποτελεί μέρος της διαδικασίας συστηματικοποίησης που απαιτείται ώστε να δημιουργηθεί η βάση για την εφαρμογή μελλοντικών πολιτικών διαχείρισης ανάλογων καταστάσεων. Συμπερασματικά, όπως βλέπουμε στον Πίνακα 1, από το 1985 μέχρι σήμερα παρατηρούμε μια μετατόπιση όσον αφορά τον όρο-κλειδί που χρησιμοποιείται αναφορικά με την περιβαλλοντικά προκαλούμενη μετακίνηση. Η μετατόπιση αυτή εκφράζεται με την κριτική και υποβάθμιση της χρήσης του όρου του περιβαλλοντικού πρόσφυγα όπως τέθηκε από τον El-Hinnawi (1985) και, μαζί με αυτή, την εξαναγκαστική φύση της μετακίνησης, την οποία ενσωματώνει ο όρος (Trolldalen, 1992, σ. 6). Παράλληλα, ενισχύεται η έννοια του περιβαλλοντικού μετανάστη (IOM, 2007, σ. 1-2), δίνοντας έμφαση στην οπτική που τονίζει την εθελοντική διάσταση της περιβαλλοντικά προκαλούμενης μετακίνησης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Η εξέλιξη της έννοιας των περιβαλλοντικών προσφύγων μέσα από τη σχετική βιβλιογραφία τα τελευταία χρόνια

UNEP Κατηγοριοποίηση περιβαλλοντικών προσφύγων (1985)	Refugee Policy Group Κατηγοριοποίηση περιβαλλοντικών προσφύγων (1992)	Bates Κατηγοριοποίηση και κατάταξη σε περιβαλλοντικούς πρόσφυγες και μετανάστες (2002)	IOM Κατηγοριοποίηση περιβαλλοντικών μεταναστών (2007)(2002)
Κατηγορία 1 Προσωρινή μετατόπιση εξαιτίας προσωρινής περιβαλλοντικής πίεσης, φυσικές καταστροφές (π.χ. κυκλώνες, πλημμύρες, σεισμοί)	Κατηγορία 1 Διαταραχές φυσικών στοιχείων, φυσικές και “μη-φυσικές” καταστροφές (π.χ. ηφαιστεια, σεισμοί, πλημμύρες, κυκλώνες)	Κατηγορία 1 Περιβαλλοντικές καταστροφές (ξαφνικές διαταραχές), φυσικές και τεχνολογικές καταστροφές (π.χ. ηφαιστεια, πλημμύρες, βιομηχανικά ατυχήματα)	Κατηγορία 1 Μετανάστευση εξαιτίας ακραίων περιβαλλοντικών γεγονότων, φυσικές και τεχνολογικές καταστροφές (π.χ. σεισμοί, τσουνάμι, πλημμύρες, βιομηχανικά ατυχήματα)
Κατηγορία 2 Μόνιμη μετατόπιση μέσα στα όρια της χώρας, αναπτυξιακά σχέδια (π.χ. φράγματα, ορυχεία)	Κατηγορία 3 Διαταραχές εξαιτίας της αναπτυξιακής διαδικασίας (π.χ. φράγματα, ορυχεία)	Κατηγορία 2 Περιβαλλοντικές απαλοτριώσεις, αναπτυξιακά σχέδια, πολεμικές συγκρούσεις (π.χ. φράγματα, εθνικά πάρακα, οικοκτονία)	Κατηγορία 2 Μετανάστευση εξαιτίας σχέδιων ανάπτυξης και διατήρησης της φύσης μεγάλης κλίμακας (π.χ. φράγματα, εθνικά πάρακα)
	Κατηγορία 4 Πόλεμος (π.χ. οικοκτονία)		

<p>Κατηγορία 3 Μετανάστευση από την αρχική κατοικία (προσοφρική ή μόνιμη) σε νέα τοποθεσία (εγχώρια ή διεθνή), περιβαλλοντική υποβάθμιση (π.χ. ερημοποίηση, αποδάσωση) και ανθρωπογενείς καταστροφές (π.χ. βιομηχανικά ατυχήματα)</p>	<p>Κατηγορία 5 Βαθμιαίες διαταραχές, κλιματική αλλαγή, υποβάθμιση χερσαίων πόρων (π.χ. άνοδος του θαλάσσιου επιπέδου, αποδάσωση, ερημοποίηση)</p>	<p>Κατηγορία 3 Υποβάθμιση περιβαλλοντος (βαθμιαίες διαδικασίες) ποσοτική, ποιοτική υποβάθμιση φυσικών πηγών, βαθμιαία βιομηχανικά ατυχήματα (π.χ. αποδάσωση, φαινόμενο του θερμοκηπίου, διαρροή αποβλήτων)</p>	<p>Περιβαλλοντικοί μετανάστες</p>	<p>Κατηγορία 3 Μετανάστευση σε λιγότερο προχωρημένα στάδια σταδιακής περιβαλλοντικής αλλαγής (προσοφρική, κυκλική, ενδοσυνοριακή ή διασυνοριακή μετανάστευση ανθρώπων των οποίων ελαττώνονται οι πόροι επιβίωσης)</p>	<p>Κατηγορία 4 Μετανάστευση σε προχωρημένα στάδια σταδιακής περιβαλλοντικής αλλαγής (επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, απώλεια των φυσικών πόρων, άνοδος του επιπέδου της θάλασσας)</p>
<p>Κατηγορία 6 Διαταραχές εξαιτίας ατυχημάτων (π.χ. πυρηνικά, χημικά ατυχήματα)</p>					

Πηγή: Αναπροσαρμοσμένο από Perout 1995, σ. 8

2. ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στο δεύτερο μέρος του άρθρου θα επιχειρηθεί ανάλυση του ορισμού των περιβαλλοντικών προσφύγων μέσα από παραδείγματα που τίθενται από τη βιβλιογραφία. Βασικά ερωτήματα που θα αντιμετωπιστούν αφορούν στο εφικτό του διαχωρισμού των περιβαλλοντικών παραγόντων που επιδρούν στη μετανάστευση από τους υπόλοιπους κοινωνικοπολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες, καθώς και στην εξέχουσα ή μη θέση των περιβαλλοντικών παραγόντων στη σημερινή συγκυρία.

Το παρόν άρθρο συμμαρξίζεται τη διαπίστωση ότι δεν υπάρχουν αδιαπέραστα τείχη μεταξύ των οικονομικών, πολιτικών και περιβαλλοντικών παραγόντων, αφού όλοι ταυτόχρονα αποτελούν αιτίες και συνέπειες της περιβαλλοντικής κρίσης (Ottunnu, 1992, σ. 11). Παρόλο που η εγκυρότητα του όρου περιβαλλοντικοί πρόσφυγες είναι υπό συζήτηση, για σκοπούς ευκρίνειας του άρθρου, θα χρησιμοποιηθεί, αναφερόμενος στους ανθρώπους που μεταναστεύουν εξαιτίας συνθηκών περιβαλλοντικής διατάραξης και υποβάθμισης που επηρεάζουν άμεσα τη διαβίωσή τους. Σε κάθε περίπτωση, όμως, θα αναφέρεται σε περιβαλλοντική υποβάθμιση και διατάραξη που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τους οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες που συνιστούν αιτίες μετακίνησης για κάθε κατηγορία προσφύγων.

Οι αιτίες της δημιουργίας των περιβαλλοντικών προσφύγων αποδίδονται σε τρία είδη περιβαλλοντικών αλλαγών: 1) τις καταστροφές, 2) τις υποβαθμίσεις, και 3) τις απαλλοτριώσεις (Πίνακας 2) (Bates, 2002, σ. 47).

Όσον αφορά στην πρώτη κατηγορία, οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες που δημιουργούνται εξαιτίας καταστροφών του περιβάλλοντος προβάλλονται ως οι άνθρωποι που επηρεάζονται από καταστροφικά γεγονότα, τα οποία προκαλούν μετακινήσεις πληθυσμών με άμεσο τρόπο. Αυτά χωρίζονται σε φυσικές καταστροφές (π.χ. ξηρασίες, πλημμύρες, σεισμοί, ηφαιστεια, κατολισθήσεις, τροπικοί κυκλώνες) και σε βιομηχανικά ατυχήματα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα βιομηχανικών ατυχημάτων είναι η περίπτωση του Chernobyl³ στην πρώτην Σοβιετική

3. Η έκρηξη σε πυρηνικό αντιδραστήρα το 1986 κατέληξε στην εκκένωση μιας περιοχής όπου κατοικούσαν 135.000 άνθρωποι και στη μετεγκατάσταση χιλιάδων από αυτούς σε λιγότερο ρυπασμένες περιοχές (Trollaldalen et al., 1992, σ. 18).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κατηγοριοποίηση των περιβαλλοντικών προσφύγων σύμφωνα με τις αιτίες. Περιλαμβάνονται εκτιμήσεις και παραδείγματα από τη σχετική βιβλιογραφία

<p>Περιβαλλοντικές καταστροφές Καταστροφικά γεγονότα που προκαλούν μετακινήσεις πληθυσμών</p>	<p>Βιομηχανικά ατυχήματα</p>	<p>Υποβάθμιση χερσαίων πόρων</p>	<p>Υποβάθμιση του περιβάλλοντος Σταδιακή υποβάθμιση του περιβάλλοντος που δημιουργεί συνθήκες μετανάστευσης</p>	<p>Απλοτριώσεις του περιβάλλοντος Ανθρώπινες παρεμβάσεις που σχετούνται με εξώσεις πληθυσμών</p>
<p>Φυσικές καταστροφές</p>	<p>Ατύχημα σε εργοστάσιο φυτοφαρμάκων το 1984 στο Bhopal της Ινδίας κατέληξε στο θάνατο 7.000 ανθρώπων και σε μαζική έξοδο κατοίκων του</p>	<p>Η αποδάσωση στο Εκουαδόρ της Αμαζονίας ευθύνεται για τη μετανάστευση κοινοτήτων και έχει δημιουργήσει συνθήκες μετανάστευσης έως και 115.000 ανθρώπων</p>	<p>Κλιματική αλλαγή και μετανάστευση</p>	<p>Οι συνέπειες του πολέμου (οικοκτονία)</p>
<p>Έκρηξη του ηφαιστείου Soufriere Hills το 1995 στο νησί της Καραϊβικής Θάλασσας Montserrat προκάλεσε τη μετατόπιση 7.000 κατοίκων του</p>	<p>Η αποδάσωση στο Εκουαδόρ της Αμαζονίας ευθύνεται για τη μετανάστευση κοινοτήτων και έχει δημιουργήσει συνθήκες μετανάστευσης έως και 115.000 ανθρώπων</p>	<p>Η άνοδος του επιπέδου της θάλασσας αναμένεται μέχρι το 2050 να μετατοπίσει 15 εκατομμύρια κατοίκους παράκτιων περιοχών στο Μαργκλαντές</p>	<p>Αναπτυξιακή διαδικασία (δημιουργία, φραγμάτων, εθνικών πάρκων)</p>	<p>Η επέμβαση στο Βιετνάμ (1967 – 1973) εμπειρεύε τη στρατηγική κατάστροφη σοδαίων και δασών μέσω ψεκασμού ζιζανιοκτόνων, οι οποίες εκτόπισαν 7 εκατομμύρια ανθρώπους</p>
			<p>1) Μετατόπιση 1.3 εκατομμυρίων ανθρώπων εξαιτίας της καταστροφής του φράγματος Three Georges στην Κίνα</p> <p>2) Στη Μποτσουάνα η δημιουργία του καταφύγιου θηραμάτων Central Kalahari Game Reserve είχε ως αποτέλεσμα την εκδίωξη 39.000 Βοσνιάνων</p>	

Πηγή: Αναπροσαρμοσμένο από Bates, 2002, σ. 47

Ένωση και του Bhopal⁴ στην Ινδία. Η μετανάστευση που προκύπτει από τέτοιες καταστροφές είναι συνήθως προσωρινή, καθώς μία τέτοια περιοχή μπορεί να επανακατοικηθεί, υπάρχουν, όμως, περιπτώσεις πιο μόνιμων μετακινήσεων, γεγονός που, όπως θα αναφερθεί παρακάτω, εξαρτάται από ποικιλία παραγόντων.

Η βιβλιογραφία για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες εστιάζει κυρίως στη σύνδεση φαινομένων, όπως οι πλημμύρες και η ξηρασία, με την κλιματική αλλαγή. Υποστηρίζοντας ότι ο ρόλος του ανθρώπινου παράγοντα έχει αποκτήσει εξέχουσα θέση στην πρόκληση ή/και όξυνση των φυσικών καταστροφών, προκύπτει το ερώτημα κατά πόσο εξακολουθεί να είναι ακριβές να αναφερόμαστε σε τέτοιες καταστροφές ως «φυσικές». Μερικοί μάλιστα, εξαιρώντας τις σεισμικές καταστροφές, αποκαλούν τις υπόλοιπες «μη-φυσικές καταστροφές», θέλοντας να τονίσουν ότι αναφέρονται σε φυσιολογικά γεγονότα, των οποίων, όμως, οι συνέπειες αποβαίνουν δυσμενείς εξαιτίας της επίδρασης του ανθρώπινου παράγοντα (Ramlogan, 1996, σ. 83) ή τις αποκαλούν «ακραία καιρικά φαινόμενα», θέλοντας να τονίσουν τον ασυνήθιστο σε μέγεθος και συχνότητα χαρακτήρα τους. Αυτή η λογική επεκτείνεται σε μελέτες περιπτώσεων χωρών, όπως η Σομαλία, το Σουδάν, το Βιετνάμ, η Μοζαμβίκη, το Μπαγκλαντές και άλλες, όπου πολλοί μελετητές εντοπίζουν ένταση φαινομένων περιβαλλοντικών καταστροφών και τις τοποθετούν σε αιτιακή σχέση με την ύπαρξη μίας ανάλογης μεταναστευτικής κίνησης σε αυτές τις χώρες, χωρίς να εμβαθύνουν στην κοινωνική και πολιτική συγκυρία κάθε περίπτωσης, όπως για παράδειγμα εθνικές εντάσεις, κρατική πολιτική, οικονομικά προβλήματα, κ.ο.κ. (Castles, 2002, σ. 4).

Με αυτόν τον τρόπο, όμως, παραλείπουν να συνυπολογίσουν στις εκτιμήσεις τους για το μέγεθος και την προσωρινότητα ή μη της μετανάστευσης, το ρόλο των ανισοτήτων που ενυπάρχουν στους διαφορετικούς πληθυσμούς, όσον αφορά στη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν τις περιβαλλοντικές καταστροφές βάσει των μέσων στα οποία έχουν ή δεν έχουν πρόσβαση. Επίσης, παραλείπουν το ρόλο της κρατικής παρέμβασης και την ύπαρξη κοινωνικών διακρίσεων που οδηγούν στην περιθωριοποίηση των πληγέντων ατόμων ή ομάδων από τις καταστροφές. Για παράδειγμα, μετά τον σεισμό Kobe

4. Ένα ατύχημα σε εργοστάσιο φυτοφαρμάκων το 1984 κατέληξε στο θάνατο 7.000 ατόμων, στον τραυματισμό 200.000 και πυροδότησε μαζική έξοδο (Trolldalen et al, 1992, σ. 18).

στην Ιαπωνία εκτοπίστηκαν 300.000 άνθρωποι, αριθμός που μέσα σε τρεις μήνες μειώθηκε στους 50.000 σε αντίθεση με τους εκτοπισμένους του ηφαιστείου Pinatubo στις Φιλιππίνες, οι οποίοι παρέμειναν σε προσφυγικούς καταυλισμούς για πολλά χρόνια. Βλέπουμε ότι σε αυτές τις περιπτώσεις το κύριο πρόβλημα δεν βρίσκεται μόνο στην περιβαλλοντική αλλαγή αυτή καθαυτή, αλλά στη δυνατότητα ή αδυναμία διαφορετικών κοινοτήτων να την αντιμετωπίσουν, κάτι που συνδέεται με τα προβλήματα της υπανάπτυξης και τις σχέσεις μεταξύ Βόρειων και Νότιων χωρών (Castles, 2002, σ. 3-4).

Η δεύτερη κατηγορία περιβαλλοντικών προσφύγων αφορά στους πρόσφυγες λόγω υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Περιλαμβάνει ανθρώπους οι οποίοι επηρεάζονται από περιβαλλοντικές αλλαγές που δημιουργούν συνθήκες μετανάστευσης με σταδιακό τρόπο, μέσω της επιρροής του οικονομικού κυρίως παράγοντα, αλλά και με αιφνίδιο τρόπο, όταν οι αλλαγές αυτές ξεπερνούν κάποια οικοουστημικά όρια. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει τόσο όσους πλήττονται από την υποβάθμιση των φυσικών πόρων (μείωση της παραγωγικότητας του εδάφους, ερημοποίηση, αποδάσωση), όσο και όσους υφίστανται τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (π.χ. άνοδος της θάλασσας στάθμης).

Η υποβάθμιση του περιβάλλοντος ως έννοια αντιστοιχεί στην ποσοτική και ποιοτική επιδείνωση της κατάστασης των φυσικών πόρων, γεγονός τα οποία δημιουργούν περιορισμούς στη δυνατότητα των ανθρώπων για επιβίωση και από ένα σημείο και μετά εκδηλώνονται ως αιφνίδια φαινόμενα, επηρεάζοντας άμεσα τη μετανάστευση. Σε κάθε περίπτωση, οι πιο ευεπηρεάστοι πληθυσμοί στην περιβαλλοντική υποβάθμιση είναι οι πιο περιθωριοποιημένοι, γιατί οι πόροι επιβιώσής τους αντλούνται από εύθραυστα οικοσυστήματα, όπως για παράδειγμα τμήματα γης που είναι λιγότερο παραγωγικά και πιο τρωτά στην ερημοποίηση, παράκτια εδάφη ευεπηρεάστα στην υφαλμύρωση, περιοχές με υψηλό δείκτη φυσικών καταστροφών.

Η Bates (2002, σ. 473) θεωρεί ότι ο όρος που περιγράφει καλύτερα την κατάσταση των ανθρώπων αυτής της κατηγορίας είναι αυτός των *περιβαλλοντικών μεταναστών*, αφού οι ίδιοι έχουν το χρόνο να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα. Αυτό όμως είναι ένα συμπέρασμα που δεν μπορεί να γενικευθεί, αφού η περιβαλλοντική υποβάθμιση δεν είναι απαραίτητα μια ομοιόμορφη, ομαλή διαδικασία, αλλά, ενδεχομένως, εφόσον ξεπεράσει κάποια οικοουστημικά όρια, να συνοδεύεται από ξαφνικές περιβαλλοντικές καταστροφές, που

επηρεάζουν άμεσα πληθυσμούς, η επιβίωση των οποίων είναι συνδεδεμένη με την κατάσταση των φυσικών πόρων.⁵

Ένα παράδειγμα περιβαλλοντικών μεταναστών που αντλεί από την προσωπική της έρευνα αναφέρεται σε κοινότητα του Εκουαδόρ στην περιοχή του Αμαζονίου, η οποία αντέδρασε στην περιβαλλοντική υποβάθμιση που συνδέεται με την αποδάσωση της περιοχής, μεταναστεύοντας διασυνοριακά. Σύμφωνα με την Bates, η σταδιακή επέκταση της εντατικής γεωργίας και η συνεπαγόμενη αποδάσωση οδηγούν βαθμιαία σε μείωση της γονιμότητας του εδάφους, ελάττωση της γεωργικής παραγωγής και στην ανάγκη των γεωργών να αναζητήσουν καινούρια συμπληρωματικά εισοδήματα. Η Bates υπολογίζει ότι, αν ληφθούν υπόψη τα κοινωνικά δίκτυα που δημιουργούνται, οι προοπτικές της μετανάστευσης φτάνουν στους 115.000 ανθρώπους (Bates, 2002, σ. 474-475). Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο είναι δόκιμη η αναφορά σε αυτούς τους ανθρώπους ως περιβαλλοντικούς μετανάστες εφόσον κοινωνικοί παράγοντες, όπως τα κοινωνικά δίκτυα, ο ρόλος των κρατών, η ανεργία, οι συνθήκες διαβίωσης στις χώρες-δέκτες της μετανάστευσης, κ.ο.κ., έχουν αποτελέσει σημαντικούς παράγοντες στη διαμόρφωση της μετανάστευσης αλλά και του ίδιου του αριθμητικού υπολογισμού που παρουσιάζει η Bates. Επίσης, κατά πόσο μπορούμε να αξιολογήσουμε την εκάστοτε γεωργική πρακτική και τις συνέπειές της μέσα από ένα αποκλειστικά περιβαλλοντικό πρίσμα, όταν η απόφαση για την εφαρμογή της (π.χ. επιβαλλόμενες εντατικές μονοκαλλιέργειες στο Νότο, επιδοτήσεις καλλιέργειών στο Βορρά, κ.ο.κ.) αλλά και οι συνθήκες του οικονομικού ανταγωνισμού που την καθορίζουν αποτελούν αντίστοιχα πολιτικές και οικονομικές προεκτάσεις της ίδιας πραγματικότητας, με βαρύτητα σίγουρα όχι υποδεέστερη της περιβαλλοντικής.

5. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν μερικά παραδείγματα σύνδεσης ξαφνικών περιβαλλοντικών καταστροφών με βαθμιαίες περιβαλλοντικές υποβαθμίσεις από την Gonzalez (2001, σ. 997). Σύμφωνα με την Gonzalez, η αιτία για την πρόκληση καταστροφικών πυρκαγιών σε χώρες όπως η Ινδονησία, η Σιγκαπούρη, η Μαλαισία, η Νότια Ταϊλάνδη και οι Φιλιππίνες βρίσκεται σε αποδασώσεις που έγιναν με σκοπό την καλλιέργεια φυτειών φοινικιάς για την παραγωγή λαδιού και πολτού ξύλου. Επίσης, εκτιμάει ότι οι μαζικές αποδασώσεις τροπικών δασών της Κεντρικής Αμερικής, οι οποίες έγιναν τις δεκαετίες του 1960 και 1970 με σκοπό την ανάπτυξη της παραγωγής βοοειδών, συνέβαλαν σημαντικά ώστε να γίνουν περισσότερο ευπαθείς χώρες όπως η Ονδούρα και η Νικαράγουα στον τυφώνα Mitch. Το 1998 ο τυφώνας Mitch προκάλεσε σε αυτές τις χώρες ζημιές του ύψους των 3,3 και 1,3 δισεκατομμυρίων δολαρίων, αντίστοιχα.

Και πάλι πρέπει να τονιστεί ότι περιπτώσεις βαθμιαίων περιβαλλοντικών υποβαθμίσεων δεν μπορούν να ιδωθούν αποκομμένα από τους υπόλοιπους κοινωνικοοικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες. Η Κορεάτισσα ερευνήτρια Shin-wha Lee (2001 στο Castles, 2002, σ. 4-5) δημιούργησε ένα μοντέλο διερεύνησης των αιτιών των περιβαλλοντικών προσφύγων, που έδειξε ότι υπάρχει μία πολυπλοκότητα αλληλεπιδράσεων μεταξύ οικολογικών παραγόντων, ανθρωπογενών καταστροφών, κυβερνητικών παραγόντων (αδράνεια, ανικανότητα και διαφθορά, αντικοινωνικές πολιτικές) καθώς και διεθνών παραγόντων. Τα συμπεράσματα της Lee για το Μπαγκλαντές είναι πολύ ενδιαφέροντα για τη στήριξη του παραπάνω επιχειρήματος. Το Μπαγκλαντές αναφέρεται εδώ ως ιδανικό παράδειγμα χώρας πομπού περιβαλλοντικής μετανάστευσης, καθώς επηρεάζεται τόσο από τη βαθμιαία περιβαλλοντική αλλαγή της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης, όσο και από τις συχνές καταστροφικές επιπτώσεις κυκλώνων και πλημμυρών στα ιδιαίτερα πυκνοκατοικημένα εκτεθειμένα τμήματα του πληθυσμού της. Η Lee έδειξε ότι ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση υπάρχει μία πολυπλοκότητα παραγόντων που επιδρά στην πρόκληση της φτώχειας και στη μετανάστευση, η οποία περιλαμβάνει τη διάρθρωση της ιδιοκτησίας γης, εθνικούς διαχωρισμούς, πολιτικές συγκρούσεις και οικονομικά αναπτυξιακά σχέδια (π.χ. φράγματα). Το είδος της παρέμβασης ή μη της κυβέρνησης του Μπαγκλαντές αποτελεί βασικό παράγοντα στην πρόκληση εξαναγκασμένης μετανάστευσης. Ακόμα και η ινδική κυβέρνηση έχει μέρος των ευθυνών, καθώς με την κατασκευή του φράγματος Farakka στο Γάγγη ποταμό ανάντη του Μπαγκλαντές, συνέβαλε στη μείωση της παροχής πόσιμου νερού θέτοντας σε κίνδυνο την αγροτική παραγωγή στο δέλτα του Γάγγη (Lee, 2001 στο Castles, 2002, σ. 4-5).

Τέλος, η τρίτη κατηγορία περιβαλλοντικών προσφύγων περιλαμβάνει τους πρόσφυγες εξαιτίας απαλλοτριώσεων. Αυτοί οι πληθυσμοί είναι θύματα ανθρώπινων παρεμβάσεων που έχουν ως στόχο να μετατοπίσουν πληθυσμούς, είτε για να εξυπηρετηθούν κάποιες εκφάνσεις της αναπτυξιακής διαδικασίας (π.χ. κατασκευή φραγμάτων, δημιουργία εθνικών πάρκων), είτε ως αποτέλεσμα στρατηγικού σχεδιασμού σε μια ένοπλη σύγκρουση. Πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η κατηγορία περιβαλλοντικών προσφύγων συχνά παραλείπεται στη βιβλιογραφία για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες, όπως, π.χ. από τον Myers, καθώς επικεντρώνεται σε σενάρια περιβαλλοντικών καταστροφών (Geisler and De Sousa, 2002, σ. 160)

Ένας όρος που έχει χρησιμοποιηθεί για να αποδώσει την αναγκαστική μετατόπιση πληθυσμών για τη δημιουργία εθνικών πάρκων και προστατευόμενων περιοχών είναι αυτός της «οικολογικής απαλλοτρίωσης» (ecological expropriation) (Geisler and De Sousa, 2001, σ. 160).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Περιπτωσιολογικές μελέτες περιβαλλοντικών προσφύγων λόγω της δημιουργίας εθνικών πάρκων και καταφυγίων θηραμάτων σε αφρικανικές χώρες

Χώρα	Όνομα πάρκου	Έκταση περιοχής (στρ)	Αριθμός περιβαλλοντικών προσφύγων
Μποτσουάνα	Central Kalahari Κ.Θ.	5.180.000	39.000
Καμερούν	Korup Ε.Π.	125.900	1.000
Κένυα	Amboseli Ε.Π.	39.206	6.000
Μαγαδασκάρη	Mananara Biosphere Project	23.000	35.000
Μαλάουι	Royal Chitwan Ε.Π.	—	100.000
Νότια Αφρική	Kruger Park	1.948.528	250.000
	Tsitsikama Forest	—	2.000
Τανζανία	Serengeti Ε.Π.	1.476.300	16.200
	Selous Κ.Θ.	5.000.000	40.000
	Mibulu Κ.Θ.	—	10.000
Τόγκο	Lion's Denn Ε.Π.	1.650	6.000
	Keran Ε.Π.	163.640	
Ουγκάντα	Kilabe Forest R και G. Corridor	33.915	30.000
Ζιμπάμπουε	Nyanga Ε.Π.	33.000	200

Ε.Π. = Εθνικό Πάρκο, Κ.Θ. = Καταφύγιο Θηραμάτων

Πηγή: Geisler and De Sousa, 2001, σ. 161.

Ο συνυπολογισμός της οικολογικής απαλλοτρίωσης ως αιτίας για τη δημιουργία περιβαλλοντικών προσφύγων έχει να κάνει με το γεγονός ότι πολλά αναπτυσσόμενα κράτη επικαλούνται την ιδεολογία και τη νομιμότητα και μεταχειρίζονται την τεχνολογία της διατήρησης και προστασίας της φύσης για να ελέγξουν τους εθνικούς τους πόρους και να δικαιολογήσουν πράξεις καταστολής και περιθωριοποίησης

ιθαγενών πληθυσμών που έχουν αξιώσεις πάνω σε αυτούς τους πόρους (Peluso, 1993, σ. 199-200). Η μετατόπισή τους είναι αναγκαστική και συμβαίνει με ξαφνικό τρόπο, χωρίς κάποια ειδοποίηση ή διαβούλευση (Geisler and De Sousa, 2001, σ. 160).

Όσον αφορά στις επιπτώσεις των ένοπλων συγκρούσεων, ο όρος *οικοκτονία* (ecocide) χρησιμοποιείται για να αναφερθεί στη σκόπιμη καταστροφή του φυσικού και ανθρώπινου περιβάλλοντος, με στόχο την πρόκληση της μετακίνησης ενός πληθυσμού σε καιρό πολέμου (Bates, 2002, σ. 472). Η τακτική αυτή αποτελεί παραδοσιακά μέρος των πολεμικών συγκρούσεων μέσω της καταστροφής της συγκομιδής ή άλλων πόρων ανεφοδιασμού. Τον 20ό αιώνα οι τεχνολογικές εξελίξεις την καθιστούν πολύ πιο καταστρεπτική και κάνουν τη σχέση μεταξύ περιβαλλοντικής διατάραξης και μετανάστευσης πολύ πιο ορατή.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας περίπτωσης είναι ο πόλεμος του Βιετνάμ (1967-1973), όπου ο στρατός των ΗΠΑ χρησιμοποίησε μεγάλες ποσότητες χημικών για να πετύχει τη μαζική μετατόπιση του αγροτικού πληθυσμού. Η χρήση ζιζανιοκτόνων είχε ως αποτέλεσμα να καταστραφούν σοδιές και δασικές εκτάσεις, αναγκάζοντας τον αγροτικό πληθυσμό να μεταναστεύσει στις πόλεις για να επιβιώσει. Ο Glassman (1992, σ. 27-28) υποστηρίζει ότι η *οικοκτονία* αποτέλεσε συνειδητή εφαρμογή ενός σχεδίου αναγκαστικής αστικοποίησης και εκσυγχρονισμού, για να αντιμετωπιστεί η επιρροή των Βιετκόνγκ σε μια κοινωνία που ήταν στο μεγαλύτερό της ποσοστό αγροτική.

Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις που υπάγονται σε αυτή την κατηγορία, αναφερόμαστε σε ανθρώπους που μεταναστεύουν εξαιτίας της απώλειας των πόρων συντήρησής τους και συνήθως η μετατόπισή τους είναι μόνιμη (Weert, 2007). Είναι σαφές ότι οι περιπτώσεις που εξετάστηκαν έχουν χαρακτήρα τόσο περιβαλλοντικό όσο και πολιτικό.

Ανακεφαλαιώνοντας, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η έννοια του πρόσφυγα χρησιμοποιείται σε αυτό το κείμενο για να εκφράσει το στοιχείο του εξαναγκασμού και τη μειονεκτική θέση στην οποία βρίσκονται οι πληγέντες από περιβαλλοντική, κοινωνική, εθνική και οικονομική άποψη. Παράλληλα, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο λόγος για τον οποίο δημιουργήθηκε ο όρος *πρόσφυγας* δεν εντοπίζεται σε μία ουδέτερη δέσμευση των κρατών προς τον ανθρωπισμό ή τα ανθρώπινα δικαιώματα αλλά έχει πολιτικές προεκτάσεις (Perout, 1995, σ. 21-22).

Οι μεταναστευτικές πολιτικές παραδοσιακά εντάσσονται στο «σκληρό πυρήνα» της κρατικής κυριαρχίας ενός εκάστου κράτους.

Βεβαίως, η συμμετοχή σε διακρατικές συμβάσεις, όπως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), ήδη είχαν θέσει όρια στο δικαίωμα του κάθε κράτους να αποφασίζει ανέλεγκτα για το αν ένας αλλοδαπός πολίτης έχει δικαίωμα παραμονής στην επικράτειά του. Αυτό φαίνεται να αλλάζει ως πολιτική επιλογή από το 1999 και έπειτα (Σύννοδος Κορυφής Τάμπερε), η αρχή όμως μιας τέτοιας κίνησης μπορεί να εντοπισθεί ήδη στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Χατζηνικολάου, 2006, σ. 31-45).

Πρόσφατα, η Οδηγία 2008/115/ΕΚ της 16/12/2008, η οποία, εκτοξεύοντας το μέγιστο χρόνο κράτησης από τους 3 μήνες που ισχύει στην Ελλάδα σήμερα στους 18 μήνες, καταχωρήθηκε στη διάλεκτο των κινημάτων ως «ντιρεκτίβα του αίσχους», θέτει κοινούς κανόνες και διαδικασίες για την επαναπροώθηση των παρανόμως διαμενόντων μη κοινοτικών αλλοδαπών υπηκόων. Έτσι κινείται ξεκάθαρα και στο συμβολικό-διακηρυκτικό επίπεδο αλλά και στο πραγματικό επίπεδο, στην κατεύθυνση μιας κοινής μεταναστευτικής πολιτικής. Αυτό φαίνεται και από τη δημόσια συζήτηση που προηγήθηκε της θέσπισής της, αλλά και από το προοίμιό της, με τις ευθείες αναφορές στις μέχρι σήμερα πολιτικές αποφάσεις για την κοινοτικοποίηση των εθνικών νομοθεσιών των χωρών-μελών περί μετανάστευσης. Η αμηχανία που προκαλεί η συνειδητοποίηση ότι συχνά η διάκριση μεταξύ οικονομικού μετανάστη και πολιτικού πρόσφυγα είναι ανέφικτη στις σημερινές γεωπολιτικές συνθήκες συντελεί στην προώθηση του ιδεολογήματος ότι το κοσκίνισμα μέσω των, ούτως ή άλλως αμφιλεγόμενων, διαδικασιών χορήγησης πολιτικού ασύλου καθιστά νόμιμη και δίκαιη την απομάκρυνση από το ευρωπαϊκό έδαφος των μεταναστών χωρίς χαρτιά. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Οδηγία είναι δεσμευτική ως προς το περιεχόμενό της για τα κράτη-μέλη, αφήνοντας τη διαδικασία ενσωμάτωσης στην εθνική έννομη τάξη στον εθνικό νομοθέτη και καθιστώντας σαφές ότι τυχόν παραβίασή της αποτελεί καταστρατήγηση του κοινοτικού δικαίου, που ελέγχεται μέσω του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) που εδρεύει στο Λουξεμβούργο.

Στο δεύτερο μέρος του άρθρου αναλύθηκαν τρεις κατηγορίες περιβαλλοντικών προσφύγων (εξαιτίας καταστροφών, υποβαθμίσεων, απαλλοτριώσεων), όπως τίθενται από την ανάλογη βιβλιογραφία. Η οπτική με την οποία προσεγγίστηκαν δείχνει ότι ο περιβαλλοντικός παράγοντας δεν μπορεί να ιδωθεί ξεχωριστά από τους υπόλοιπους κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες και δε μπορεί de facto να αναγνω-

ριστεί σε κύρια αιτία μετανάστευσης. Έτσι κρίνεται ότι ο όρος των περιβαλλοντικών προσφύγων λειτουργεί αποπροσανατολιστικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι η επίδραση της περιβαλλοντικής αλλαγής στην ανθρώπινη μετανάστευση είναι ασήμαντη, αλλά ότι αποτελεί μέρος ενός πολύπλοκου πλέγματος αιτιών, όπου οι περιβαλλοντικοί παράγοντες συνδέονται στενά με κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες και προτείνεται να εξετάζονται με βάση τις τοπικές συνθήκες κάθε περιοχής.

3. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Η θέση των ανθρώπων που προβάλλονται από τη σχετική βιβλιογραφία ως περιβαλλοντικοί πρόσφυγες δεν μπορεί να εκληφθεί ως ουδέτερη πολιτικά. Επίσης, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι οι ευθύνες και τα αίτια της πρόκλησης των περιβαλλοντικών καταστροφών και υποβαθμίσεων που συμβάλλουν στην ανθρώπινη μετανάστευση μπορούν να μοιραστούν ισότιμα σε όλους τους κατοίκους του πλανήτη ανεξάρτητα από τη γεωγραφική τους θέση, την κοινωνική τους τάξη και τον τρόπο ζωής. Είναι σημαντικό να θυμηθούμε ότι ο Βορράς ευθύνεται δυσανάλογα για την πρόκληση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι το φτωχότερο 37% του παγκόσμιου πληθυσμού ευθύνεται για το 7% των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, ενώ το 15% του πληθυσμού αναπτυγμένων χωρών παράγει περίπου το 50% αυτών των ρύπων. Επίσης, σύμφωνα με τον Castles (2002, σ. 11), η διαδικασία που χαρακτηρίζει τη νέα τάξη πραγμάτων της εποχής μας είναι το άνοιγμα όλων των περιοχών του κόσμου σε οικονομικές δραστηριότητες που ελέγχονται κυρίως από πολυεθνικές εταιρίες με έδρα τον Βορρά και λειτουργούν σύμφωνα με τα δικά τους συμφέροντα. Παγκόσμια οικονομικά ιδρύματα, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα και η Παγκόσμια Οργάνωση Εμπορίου, επιβάλλουν όρους ιδιωτικοποίησης, ελεύθερου εμπορίου, επενδύσεων και ελέγχου της πνευματικής ιδιοκτησίας, οι οποίοι προστατεύουν την κυριαρχία αυτών των πολυεθνικών εταιριών.

Οι συνθήκες μέσα στις οποίες πληθυσμοί μεταναστεύουν εξαιτίας των φυσικών καταστροφών, της κατάχρησης και υποβάθμισης των φυσικών πόρων θα μπορούσαν να παρομοιαστούν με τις συνθήκες δίωξης που προκύπτουν από την εφαρμογή της αναπτυξιακής διαδικα-

σίας.⁶ Οι περισσότεροι πληθυσμοί που επηρεάζονται αρνητικά είναι γηγενείς και η επιβίωσή τους εξαρτάται από παραδοσιακά οικονομικά μέσα· οι πληθυσμοί αυτοί, όταν διαμαρτυρήθηκαν, αντιμετωπίστηκαν με βιαιότητα και οδηγήθηκαν στην περιθωριοποίηση. Σε πολλές περιπτώσεις αποτελούν μειονότητες για τη χώρα τους και έχουν συχνά αναγκαστεί να μεταναστεύσουν χωρίς καμία αποζημίωση και χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να εκφέρουν λόγο (Baker, 2001).

Η αποδοχή ή η απόρριψη του όρου *περιβαλλοντικός πρόσφυγας* δε μπορεί να βασίζεται μόνο σε ακαδημαϊκά επιχειρήματα για τη νομική εγκυρότητα και την καταλληλότητα ή μη του ενός ή του άλλου όρου, αλλά να συνυπολογίζει τις πολιτικές προεκτάσεις της καθιέρωσής τους. Διατρέχοντας τη σχετική βιβλιογραφία, μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι υπάρχουν εντελώς διαφορετικές οπτικές που καταλήγουν να αναφέρονται και να στηρίζουν αυτόν τον ορισμό. Από τη μία πλευρά, οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και ΜΚΟ, με αφετηρία ζητήματα κλιματικής, περιβαλλοντικής και κοινωνικής δικαιοσύνης και από την άλλη, κρατικοί-διεθνείς οργανισμοί και think tanks που κινητοποιούνται από ζητήματα περιβαλλοντικής ασφάλειας. Παρακάτω θα παρουσιαστούν οι διαφορετικές λογικές με σκοπό να δειχθεί ότι η συζήτηση για την αναγνώριση των περιβαλλοντικών προσφύγων δε μπορεί να αποτελέσει τη βάση για κατανόηση και λύση των ζητημάτων της περιβαλλοντικής αλλαγής και ανθρώπινης μετανάστευσης, αν δεν συμπεριλαμβάνει μία ευρύτερη θεώρηση των αιτιών της μετανάστευσης προς την κατεύθυνση μίας βαθιάς αλλαγής της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων και των σχέσεων εκμετάλλευσης μεταξύ Βόρειων και Νότιων χωρών.

6. Το παράδειγμα της αναπτυξιακής διαδικασίας, όπως έχει εξαχθεί από τη Δύση τους τελευταίους αιώνες, βασίζεται στην ιδέα της απεριόριστης οικονομικής μεγέθυνσης και ενισχύει την άποψη ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες μπορούν να φτάσουν το πρότυπο του τρόπου ζωής του Βορρά ενώ, ταυτόχρονα, ο ίδιος να συνεχίζει την οικονομική του επέκταση. Αυτή η στρατηγική ωφελεί βραχυπρόθεσμα το Βορρά και ωθεί το Νότο στην εξάντληση των φυσικών του πόρων. Έτσι, ενώ ο Βορράς καρπώνεται τα οφέλη από την ασταμάτητη ροή φθινηών πόρων προερχόμενων από τις αναπτυσσόμενες χώρες, η εξάντλησή τους θέτει σε σοβαρό κίνδυνο την ικανότητα του Νότου να καλύπτει τις ανάγκες του ντόπιου πληθυσμού (Gonzalez, 2001, σ. 1003). Κομμάτι αυτής της αναπτυξιακής διαδικασίας αποτελεί η ιδιοποίηση των φυσικών πόρων από τους θεσμούς της οικονομικής και πολιτικής κυριαρχίας, ο χειρισμός της ανθρώπινης μετανάστευσης ως εργαλείο ελέγχου του εργατικού δυναμικού, η εκμετάλλευση των δασών, των ορυκτών, των εδαφών και η επιδείνωση της προκαλούμενης οικολογικής υποβάθμισης.

Ξεκινώντας με επισκόπηση της βιβλιογραφίας για την περιβαλλοντική ασφάλεια είναι σαφές ότι παρουσιάζει την ανθρώπινη ασφάλεια ως έννοια που έχει δύο αλληλοδιαπλεκόμενα συστατικά: 1) την πολιτική ασφάλεια, με τα στρατιωτικά, οικονομικά και κοινωνικά της στοιχεία και 2) την περιβαλλοντική ασφάλεια, η οποία προσανατολίζεται προς την προστασία και την αξιοποίηση του περιβάλλοντος (Westing, 1989, σ. 129). Η βασική της θέση είναι ότι στο μέλλον οι αιτίες των κοινωνικών κρίσεων και πολεμικών συγκρούσεων θα βρίσκονται στα αυξανόμενα περιβαλλοντικά προβλήματα. Με αυτό τον τρόπο εντάσσει το θέμα των περιβαλλοντικών προσφύγων στο πλαίσιο μίας νέας παγκόσμιας περιβαλλοντικής απειλής απομονωμένης από το γενικότερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο που την προκαλεί και την αναπαράγει. Η έννοια της περιβαλλοντικής ασφάλειας είναι σαφέστατα προσαρμοσμένη στα συμφέροντα των Βόρειων χωρών, οι οποίες, αφενός, προσπαθούν να προωθήσουν την ασφάλεια σε θέματα όπως η κλιματική αλλαγή, η ελάττωση του ατμοσφαιρικού όζοντος, η διατήρηση της άγριας πανίδας, αφετέρου, παραλείπουν ζητήματα άμεσου τοπικού ενδιαφέροντος για τις αναπτυσσόμενες χώρες, όπως τα βασικά έργα περιβαλλοντικών υποδομών (υδρευτικά και αποχετευτικά συστήματα), η χρήση ξεπερασμένων τεχνολογιών και απαγορευμένων προϊόντων όπως τα ζιζανιοκτόνα, το εμπόριο επικίνδυνων αποβλήτων, η φτώχεια, η ασφάλεια τροφίμων και η ερημοποίηση (Gonzalez, 2001, σ. 1008-1009).

Ενδεικτική του πολιτικού της στίγματος είναι η βασική υπόθεση εργασίας, –αλλά και ένας από τους τρόπους με τους οποίους προωθείται ο όρος *περιβαλλοντικός πρόσφυγας*– σύμφωνα με την οποία «στις μέρες μας ο αριθμός των περιβαλλοντικών προσφύγων βρίσκεται στα ίδια επίπεδα ή έχει ξεπεράσει τους αριθμούς των παραδοσιακών (πολιτικών) προσφύγων». Η σύγκριση μεταξύ *περιβαλλοντικών και πολιτικών* προσφύγων έχει προωθηθεί από το Norman Myers (2002, σ. 609), ο οποίος υποστηρίζει ότι το 1995 υπήρχαν 25 εκατομμύρια περιβαλλοντικοί πρόσφυγες και 27 εκατομμύρια «παραδοσιακοί». Αυτή η σύγκριση συναντιέται ως βασικό επιχείρημα σε πολλά άρθρα που θέλουν να τονίσουν τη σημασία της αναγνώρισης των περιβαλλοντικών προσφύγων.

Αναφερόμενοι στο ζήτημα της εκτίμησης του αριθμού των περιβαλλοντικών προσφύγων είναι παραδεκτό ότι είναι πολύ δύσκολο να υπάρξει ένας αντικειμενικός υπολογισμός του αριθμού των περιβαλλοντικών προσφύγων (Döös, 1997, σ. 58). Οι Geisler και De

Sousa (2001, σ. 160-161) εύστοχα παρατηρούν ότι σε πολλές περιπτώσεις διαχέονται σε περιθωριοποιημένες περιοχές (βουνά, ακτές, άλλες μη παραγωγικές εκτάσεις) προς αναζήτηση γης ή μεταναστεύουν εσωτερικά σε χωριά και πόλεις σε αναζήτηση εργασίας. Συχνά η κατάσταση τους δε δημοσιοποιείται από τις κυβερνήσεις, οι οποίες, ενδεχομένως, να έχουν συμβάλει στη μετακίνησή τους. Επίσης, πολλές φορές δε ζητούν επίσημα την αποκατάστασή τους, αφού οι τίτλοι ιδιοκτησίας τους, αν υπάρχουν, είναι αμφισβητήσιμοι, και οι ίδιοι εθνικά και νομικά βρίσκονται σε μειονεκτική θέση.⁷ Παρόλα αυτά, υποστηρικτές της αναγνώρισης των περιβαλλοντικών προσφύγων όπως οι Renaud και Bogardi (2007, σ. 27) αν και δέχονται ότι η περιβαλλοντική μετανάστευση είναι στο μεγαλύτερο μέρος της ενδοσυνοριακή, καταλήγουν να μη δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην αμφισβήτηση της εγκυρότητας των υφιστάμενων δημοσιεύσεων, για χάρη της αναγκαιότητας εφαρμογής σχετικών πολιτικών.

Αυτό, όμως, που πρέπει να προβληματίζει δεν είναι τόσο η εγκυρότητα των υπολογισμών, όσο το ίδιο το γεγονός της αριθμητικής σύγκρισης μεταξύ δύο υποτιθέμενα διαφορετικών προσφυγικών κατηγοριών. Και αυτό, γιατί πίσω από αυτή τη λογική βρίσκεται η κοσμοθεωρία των θεωρητικών της περιβαλλοντικής ασφάλειας, σύμφωνα με την οποία κρίνεται ότι σε μία εποχή κοινωνικά πιο σταθερή και πολιτικά πιο δημοκρατική, ο παράγοντας που δυνητικά θα οδηγήσει σε μία γενικευμένη αστάθεια είναι οι συνέπειες της περιβαλλοντικής αλλαγής. Σύμφωνα με τα λόγια του Arthur Westing (1994, σ. 110), ειδικού της περιβαλλοντικής ασφάλειας, «τα φαινόμενα των πολιτικών διώξεων και οι καταπατήσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη αύξηση τα τελευταία χρόνια, καθώς ο αριθμός των απολυταρχικών καθεστώτων έχει παρουσιάσει μία μείωση σε ολόκληρο τον κόσμο».

Τελικά, το ερώτημα δεν μπορεί να είναι αν οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες, ως ξεχωριστή κατηγορία, έχουν ξεπεράσει τους παραδοσιακούς πρόσφυγες, γιατί, όπως τονίζουν οι Geisler και De Sousa (2001, σ. 161), «η διαχωριστική γραμμή που χωρίζει τους παραδοσιακούς πρόσφυγες από τους περιβαλλοντικούς, τόσο στην Αφρική, όσο και στην Ασία, γίνεται εκ των πραγμάτων όλο και πιο δυσδιά-

7. Οι Geisler and De Sousa αναφέρονται εδώ στους πρόσφυγες που emπίπτουν στην κατηγορία των απαλλοτριώσεων γης· όμως, σε μεγάλο βαθμό, μπορούμε να επεκτείνουμε αυτό το συμπέρασμα και στις άλλες κατηγορίες.

κριτη» καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι «πολλοί από τους φτωχούς του κόσμου είναι πρόσφυγες με πολλαπλούς τρόπους».

Ένα βασικό σημείο κριτικής στη βιβλιογραφία της περιβαλλοντικής ασφάλειας είναι ότι έχει την τάση να παρουσιάζει τη σχέση μεταξύ του υπερπληθυσμού, της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της μετανάστευσης ως άμεση και έμμεση αιτία πολεμικών συγκρούσεων. Η γενίκευση μιας τέτοιας θέσης είναι αποπροσανατολιστική, γιατί η απόδοση πρωτεύοντα ρόλου πρόκλησης μιας κρίσης στους περιβαλλοντικούς παράγοντες τείνει να οδηγήσει σε υποβάθμιση των οικονομικών και κοινωνικών παραμέτρων της και τελικά σε αποπολιτικοποίηση της συζήτησης. Σύμφωνα με τους Trolldalen et al. (1992, σ. 14), *«μερικές φορές ο προσδιορισμός μιας μεταναστευτικής κίνησης ως περιβαλλοντικά προκαλούμενης είναι ένα τέχνασμα που έχει ως σκοπό να αποσπάσει την κοινή γνώμη από μια συγκεκριμένη πολιτική ή οικονομική κατάσταση»*.

Γενικά η βιβλιογραφία που συνδέει ζητήματα ασφάλειας και συγκρούσεων με την έννοια της περιβαλλοντικά προκαλούμενης μετανάστευσης έχει την τάση να παρουσιάζει την πληθυσμιακή αύξηση στις αναπτυσσόμενες χώρες ως «απειλή» και τις μετακινήσεις πληθυσμών ως «εχθρικές» για τη διεθνή δημόσια ασφάλεια και κυρίως για την ασφάλεια των αναπτυσσόμενων χωρών. Μία χαρακτηριστική προσπάθεια προέρχεται από τον Thomas Homer – Dixon, η υπόθεση εργασίας του οποίου υποστηρίζει ότι *«μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμού, προκαλούμενες από περιβαλλοντικές πιέσεις θα προκαλούσαν συγκρούσεις μεταξύ ομάδων με διαφορετικές ταυτότητες, ειδικά εθνικές συγκρούσεις»* (Homer – Dixon, 1994, σ. 7) και ότι *«κύματα περιβαλλοντικών προσφύγων θα ξεχύνονταν πέρα από τα εθνικά σύνορα με αποσταθεροποιητικές συνέπειες»* (Homer – Dixon, 1991, σ. 77).

Αντίθετα, αναφορικά με τον υπερπληθυσμό, η Kritz (1995, σ. 12), χρησιμοποιώντας στοιχεία μεταναστευτικών ρευμάτων προς τις ΗΠΑ από τέσσερις διαφορετικές χώρες-πομπούς μετανάστευσης με διαφορετικά δημογραφικά χαρακτηριστικά, έδειξε ότι δείκτες φυσικής αύξησης και γονιμότητας δε συνδέονται άμεσα με τη μετανάστευση και ότι πρωτεύοντα ρόλο στην πρόκλησή της παίζουν τα κοινωνικά δίκτυα, συγκριτικά με το ρόλο του πληθυσμιακού μεγέθους της χώρας – πομπού της μετανάστευσης. Επίσης, η Suhrke (1997, σ. 257) καταλήγει ότι *«αν και δε μπορούμε να γενικεύσουμε τα συμπεράσματά μας, σίγουρα, δε μπορούμε να πάρουμε ως δεδομένο ότι*

η πληθυσμιακή αύξηση είναι από μόνη της αναγκαία και επαρκής αιτία για να δικαιολογήσει την αύξηση μετανάστευσης.»

Ένα δεύτερο σημείο στην υπόθεση του Homer – Dixon είναι ότι θεωρεί αναπόφευκτη την εμφάνιση εθνικών συγκρούσεων που θα προκύψουν ή θα οξυνθούν εξαιτίας της περιβαλλοντικής μετανάστευσης. Παρόμοια σύνδεση αιτίας-αποτελέσματος μεταξύ περιβαλλοντικής υποβάθμισης, βίαιων συγκρούσεων και αναγκαστικής μετανάστευσης υιοθετούν και οι Myers and Kent (1995). Η Suhrke (1997, σ. 258-268), αντίθετα, θεωρεί ότι σε κάθε περίπτωση ο συγκρουσιακός ή μη χαρακτήρας του αποτελέσματος εξαρτάται:

- από τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ των ανθρώπων που έχουν μετακινηθεί και την οικονομική ικανότητα των κοινοτήτων στις οποίες εγκαθίστανται να τους απορροφήσουν καθώς και την ιστορική τους σχέση,
- από την επιρροή του κράτους στις σχέσεις εξουσίας μεταξύ των ντόπιων και των μετακινούμενων πληθυσμών

ενώ τονίζει ότι υπάρχουν πολλά παραδείγματα εφαρμογής ενός εθνικού καταμερισμού εργασίας στις περιοχές υποδοχής, σύμφωνα με τον οποίο διαφορετικές εθνοτικές ομάδες τοποθετούνται με διαφορετικό τρόπο στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας, ανάλογα με τις διαφορετικές δεξιότητες και ικανότητές τους.

Ανακεφαλαιώνοντας τα παραπάνω μπορούμε να πούμε ότι η βιβλιογραφία της περιβαλλοντικής ασφάλειας καταλήγει με συγκαλυμμένο ή απροκάλυπτο τρόπο να συνεισφέρει σε αυτό που ονομάζει ο Lonergan (1998, σ. 5-6) «πρασίνισμα του μίσους» το οποίο συνοψίζεται σε απόψεις που υποστηρίζουν ότι «ο υπερβολικά μεγάλος αριθμός ανθρώπων μπορεί να είναι πρόβλημα», «οι άνθρωποι ρυπαίνουν και ο μεγάλος αριθμός ανθρώπων σε μία περιοχή μπορεί να την υποβαθμίσει οριστικά», «η αυξανόμενη μετανάστευση επιδεινώνει τις φυσικές πηγές μας και τα περιβαλλοντικά προβλήματα», «τα παιδιά μας θα κληρονομήσουν από εμάς ένα φτωχότερο, πιο στριμωγμένο και πιο διαχωρισμένο κόσμο».

Με μία πρώτη ματιά, το ζήτημα της αναγνώρισης των περιβαλλοντικών προσφύγων μοιάζει με ένα ανθρωπιστικό αίτημα. Και ως τέτοιο αποκτά μια όλο και ευρύτερη θετική αντιμετώπιση από φιλομεταναστευτικούς κύκλους και την αντίστοιχη μερίδα των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Όμως, υπάρχει και η άλλη όψη του νομίσματος. Ότι δηλαδή μία περιβαλλοντική διεύρυνση του ζητήματος του πολιτικού ασύλου μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να κάνει τελικά

το νομικό κριτήριο πιο ασαφές και άρα πιο αδύναμο. Η εκτίμηση αυτή δεν προκύπτει μόνο από τη βιβλιογραφία για το περιβαλλοντικό άσυλο αλλά σχετίζεται και με άλλους τομείς της μετανάστευσης που βρίσκονται στο κέντρο της δημόσιας συζήτησης. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η συζήτηση για την εμπορία ανθρώπων, με σκοπό τη σεξουαλική και οικονομική εκμετάλλευση (trafficking), η οποία τα τελευταία χρόνια έχει βρεθεί πολύ υψηλά στην πολιτική ατζέντα και αποτελεί αντικείμενο διακρατικών συμφωνιών.

Στην περίπτωση του trafficking παρατηρούμε ότι τα βασικά ζητήματα που βρίσκονται πίσω από τις κρατικές και διακρατικές συμφωνίες για την καταπολέμησή του δεν είναι οι ειλικρινείς κοινωνικές ανησυχίες σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα αλλά αμιγή ζητήματα ασφάλειας. Τελικά, οι σχετικές μεταρρυθμίσεις εφαρμόζονται γιατί τα πλούσια κράτη ανησυχούν όλο και περισσότερο για την αλληλοδιαπλοκή του trafficking με την παραδοσιακή μετανάστευση και το πώς αυτή μπορεί να διευκολύνει την παράκαμψη των εθνικών μεταναστευτικών περιορισμών (Gallagher, 2001, σ. 976).

Εκτιμάται ότι με ανάλογο τρόπο λειτουργεί η πρόσφατη συζήτηση για τους κλιματικούς πρόσφυγες, η οποία έχει υπάρξει ιδιαίτερα δημοφιλής σε οργανώσεις και ΜΚΟ με αναφορές στην έννοια της κλιματικής δικαιοσύνης (Walker, 2003). Ο όρος «κλιματικοί πρόσφυγες» (climate refugees), ο οποίος αναφέρεται στους ανθρώπους που μεταναστεύουν εξαιτίας των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, έχει αποτελέσει σημείο αναφοράς δικτύων οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, οι οποίες με τη δραστηριότητά τους ανέπτυξαν μία κριτική προσέγγιση κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (COP15), που πραγματοποιήθηκε στην Κοπεγχάγη τον Δεκέμβριο του 2009. Μία τέτοια κίνηση αποτέλεσε η Διεθνής Καμπάνια για τους Κλιματικούς Πρόσφυγες (International Campaign for Climate Refugees, ICCR), η οποία οργανώθηκε από ΜΚΟ όπως η Environmental Justice Foundation (EJF) και η Forced Migration Organisation (FMO), και εξέφρασε το αίτημα της δημιουργίας ενός νέου νομικού πλαισίου για την προστασία των κοινωνικών, πολιτικών, πολιτιστικών και οικονομικών δικαιωμάτων των κλιματικών προσφύγων. Αυτή η οπτική, όμως, επικεντρώνεται στην κλιματική αλλαγή ως ένα ζήτημα αποκλειστικά εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα και αποτυγχάνει να εξετάσει την ευρύτητα των πολιτικών ζητημάτων που επηρεάζουν τη μετανάστευση, όπως οι πολιτικές πληθυσμιακού ελέγχου, ο ρόλος του εθνικισμού και ο

έλεγχος της μετανάστευσης από τα κράτη. Επίσης, η ενσωμάτωση ενοχών για την πρόκληση της κλιματικής αλλαγής και η θυματοποίηση των πιο προφανών πληθυσμών που υπόκεινται τις επιπτώσεις της (π.χ. πρόσφυγες από το Μπαγκλαντές και το Σουδάν) συμβάλλει αναμφίβολα στην εξαγωγή συμπερασμάτων που ευνοούν μια μερική οπτική του ζητήματος. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι οργανώσεις αυτές να επικεντρώνονται στην υποκατηγορία των περιβαλλοντικών προσφύγων που αντιστοιχεί στην κλιματική αλλαγή. Το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής, όμως, είναι ακόμα δυσκολότερο να απομονωθεί ως κύρια αιτία μιας μεταναστευτικής κίνησης και έτσι το αίτημα για την αναγνώριση των κλιματικών προσφύγων δεν μπορεί να αποτελέσει βάση για συνολική πολιτική αμφισβήτηση.

Κρίνεται ότι, παρόλο που η βιβλιογραφία για τους περιβαλλοντικούς ή/και κλιματικούς πρόσφυγες προτείνει την επέκταση της χρήσης του ασύλου με κίνητρο τη μεγέθυνση της ανθρωπιστικής βοήθειας και προστασίας, στην πράξη η αναγνώριση ενός είδους «περιβαλλοντικού ασύλου» θα χρησιμοποιηθεί για να αποπολιτικοποιήσει το ζήτημα της μετανάστευσης, να καταστήσει τον όρο *πρόσφυγας* πιο ευρύ, αλλά και πιο αδύναμο, δικαιολογώντας έτσι την σκλήρυνση της μεταναστευτικής πολιτικής των Βόρειων χωρών (Black, 2001, σ. 12). Ως προς αυτό, ενδιαφέρον προκαλούν αναφορές του Black (1998, σ. ν) σε παραδείγματα χωρών υποδοχής προσφύγων, οι οποίες έχουν κλείσει τα σύνορά τους αποφεύγοντας την ηθική και νομική υποχρέωση που προκύπτει από τη συνθήκη της Γενεύης, επικαλούμενες την υπερβολική και επικίνδυνη πίεση που ασκούν οι πρόσφυγες στους φυσικούς τους πόρους (π.χ. Μπουρουντί, Τανζανία, Ονδούρα). Σε μία εποχή όπου ενισχύονται τα σύνορα και χτίζονται τείχη ελέγχου της μετανάστευσης, όπως στα σύνορα Αιγύπτου-Ισραήλ και Μπαγκλαντές-Ινδίας, η κλιματική αλλαγή και οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες αποτελούν την τέλεια δικαιολογία για την ενίσχυση πολιτικών εθνικής ασφάλειας.

Στο επίπεδο των ευρωπαϊκών θεσμών υπάρχει τα τελευταία χρόνια μία τάση που θέτει όλο και πιο επιτακτικά το ζήτημα της αναγνώρισης των περιβαλλοντικών προσφύγων από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και την εφαρμογή κατάλληλων μεταρρυθμίσεων. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δραστηριοποιείται ενεργά σε σχέση με την κλιματική αλλαγή και μέσω της οργάνωσης σχετικών ημερίδων και διακηρύξεων ανακινεί έντονα το ζήτημα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διατηρεί επιφυλακτική στάση, όμως, ενδεικτικό είναι ότι το 2007

χρηματοδότησε πρόγραμμα με τίτλο «Περιβαλλοντική Αλλαγή και Σενάρια Εξαναγκασμένης Μετανάστευσης» (Environmental Change and Forced Migration Scenarios, EACH-FOR), μία κίνηση που συμβάλει στο άνοιγμα της συζήτησης σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο. Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, PACE) παρουσιάζει θετική στάση και ενδεικτικό είναι ότι σε μία σχετική έκθεσή της τον Ιούνιο του 2008 προτείνεται η υιοθέτηση του όρου *περιβαλλοντικός μετανάστης*, όπως τίθεται από την ΙΟΜ. Επίσης, ορισμένα κράτη-μέλη της ΕΕ έχουν ήδη πάρει θέση για το ζήτημα. Το 2006 η Επιτροπή εξωτερικών σχέσεων και άμυνας της Βελγικής Γερουσίας υιοθέτησε ένα ψήφισμα που προωθεί την αναγνώριση των περιβαλλοντικών προσφύγων σε σχετικές διεθνείς συμβάσεις, ενώ, σύμφωνα με τη σουηδική και τη φινλανδική νομοθεσία, το πεδίο εφαρμογής της ανάγκης για προστασία περιλαμβάνει τη φυγή ενός ατόμου εξαιτίας περιβαλλοντικής καταστροφής (Sgro, 2008).

Στο τρίτο μέρος του άρθρου εντοπίστηκαν οι πολιτικές προεκτάσεις της συζήτησης για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες στα ζητήματα περιβαλλοντικής και εθνικής ασφάλειας, όπως προωθούνται από την ανάλογη βιβλιογραφία. Επίσης, ασκήθηκε κριτική στο αίτημα της αναγνώρισης των περιβαλλοντικών ή/και κλιματικών προσφύγων ως βάσης για την καταπολέμηση της εξαναγκασμένης μετανάστευσης και προκρίθηκε η αναζήτηση των αιτιών της στην ανισότητα των σχέσεων Βορρά-Νότου και στις επιπτώσεις της ανταπτυξιακής διαδικασίας. Σε γενικές γραμμές, αν και υπάρχουν διαφορετικές οπτικές ανάμεσα στα όργανα της ΕΕ, έχει αρχίσει να διαφαίνεται η πολιτική βούληση για μια διευθέτηση και πληθαίνουν οι φωνές που ζητούν από την ΕΕ να υιοθετήσει ένα ορισμό για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες. Κρίνεται ότι μία τέτοια κίνηση πρέπει να την εκτιμήσουμε σε σχέση με τη γενικότερη αναπροσαρμογή της Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής, καθώς, σε συνδυασμό με την υιοθέτηση των συμπερασμάτων της περιβαλλοντικής ασφάλειας, μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό πράσινο λιθαράκι στην οικοδόμηση της Ευρώπης- φρούριο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η επικέντρωση σε μία καινούρια, αναδυόμενη κατηγορία περιβαλλοντικών προσφύγων είναι μερική και λειτουργεί αποπροσανατολιστικά, γιατί δε μας βοηθάει να κατανοήσουμε τις πολύπλοκες συν-

δέσεις μεταξύ του περιβαλλοντικού παράγοντα και των κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών συνθηκών της κάθε περιοχής. Η δημόσια συζήτηση γύρω από την καταλληλότητα του όρου *περιβαλλοντικοί πρόσφυγες* δεν είναι απλά μία ακαδημαϊκή συζήτηση που κινείται σύμφωνα με τις ανθρωπιστικές ευαισθησίες των συμμετεχόντων, αλλά πραγματεύεται τους ορισμούς που θα αποτελέσουν τη βάση των μελλοντικών μεταναστευτικών πολιτικών και έτσι έχει βαθιές πολιτικές προεκτάσεις.

Ο όρος *περιβαλλοντικός πρόσφυγας* εμφανίστηκε το 1985 ως έννοια κοντά στα χαρακτηριστικά του πρόσφυγα (El-Hinnawi, 1985) και μετεξελισσεται σήμερα σε έννοια που προσεγγίζει περισσότερο τα χαρακτηριστικά του εθελοντικού μετανάστη (IOM, 2007). Αυτό δεν είναι τυχαίο. Η ένταξη των περιβαλλοντικών προσφύγων στο μοντέλο του διαχωρισμού μεταξύ πρόσφυγα και μετανάστη γίνεται για να νομιμοποιηθεί σε βάθος χρόνου και να στοιχειοθετηθεί νομικά μία μελλοντική πολιτική συνθήκη σύμφωνα με την οποία θα παρέχεται ένα είδος οικολογικού ασύλου στα περιβαλλοντικά εκτοπισμένα άτομα που μπορούν να αποδείξουν ότι η φυγή αποτέλεσε τη μόνη τους επιλογή, ενώ θα απορρίπτονται οι άνθρωποι που δεν πληρούν τα κριτήρια που τίθενται. Ο διαχωρισμός των περιβαλλοντικών προσφύγων σύμφωνα με περιβαλλοντικά κριτήρια, όπως τίθενται από την Bates (2002) και τους Renaud και Bogardi (2007), γίνεται σύμφωνα με τη λογική της κατηγοριοποίησης-κατάταξης των ανθρώπων που πλήττονται σε πολυάριθμες μεταναστευτικές κατηγορίες, κάτι που συχνά βασίζεται σε μία υποτιθέμενα αντικειμενική αναγκαιότητα λήψης μέτρων προστασίας. Το ερώτημα είναι τι είδους πολιτικές θα είναι αυτές που θα εφαρμοστούν σε συνθήκες χάραξης κοινών αντιμεταναστευτικών πολιτικών, όπως αποτελεί για την ΕΕ η Οδηγία 2008/115/ΕΚ της 16/12/2008. Στο πλαίσιο της ΕΕ πληθαίνουν οι φωνές που ζητούν κάτι τέτοιο (Sgro, 2008), κάτι που κρίνεται ότι μελλοντικά θα έχει μεγάλη πολιτική βαρύτητα.

Για τους σκοπούς του άρθρου, οι αιτίες της δημιουργίας των περιβαλλοντικών προσφύγων παρουσιάστηκαν σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία σε τρία είδη περιβαλλοντικών αλλαγών: 1) τις καταστροφές 2) τις υποβαθμίσεις και 3) τις απαλλοτριώσεις. Η χρήση του όρου *πρόσφυγας* χρησιμοποιήθηκε γιατί δίνει έμφαση στην εξαναγκαστική φύση της μετανάστευσης των παραδειγμάτων που εξετάστηκαν. Η γενίκευση ότι ο περιβαλλοντικός παράγοντας έχει αποκτήσει εξέχουσα θέση στη μετανάστευση αμφισβητήθηκε. Αντί-

θετα, προκρίνεται η ξεχωριστή τοπική εξέταση κάθε περίπτωσης για τη διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν την μετανάστευση και τον τρόπο που αλληλεπιδρούν.

Αν και το ζήτημα των περιβαλλοντικών ή/και κλιματικών προσφύγων αποκτάει όλο και περισσότερο τη συμπάθεια ατόμων και ομάδων με φιλοπεριβαλλοντικές και φιλομεταναστευτικές ευαισθησίες, η κινητήριος δύναμη μίας τέτοιας αναγνώρισης, σε πολιτικό επίπεδο, έχει ως βάση τα συμπαγή επιχειρήματα της περιβαλλοντικής ασφάλειας. Η βιβλιογραφία σχετικά με την περιβαλλοντική ασφάλεια παρουσιάζει το ζήτημα αποκομμένο από τις πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις του, στο πλαίσιο μίας λογικής παρεμπόδισης-αποτροπής της μετανάστευσης. Τα επιχειρήματά της εκκινούν από ένα σκεπτικό που συνδέει άμεσα μεταξύ τους, με σχέση αιτίας-αιτιατού, την περιβαλλοντική υποβάθμιση και τη μετανάστευση με τον υπερπληθυσμό και την εμφάνιση εθνικών συγκρούσεων. Έτσι, παρόλο που οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες μετακινούνται ενδοσυνοριακά (Renaud and Bogardi, 2007), η σχετική βιβλιογραφία συχνά αναφέρεται στον κίνδυνο δημιουργίας μεγάλων περιβαλλοντικά προκαλούμενων μεταναστευτικών κινήσεων από το Νότο στον Βορρά. Μία τέτοια προσέγγιση αμφισβητήθηκε στο παρόν άρθρο, αφού δεν εμπεριέχει ερωτήματα γύρω από τον τρόπο που έχουν διαμορφωθεί οι συνθήκες υπανάπτυξης και τους πραγματικούς παράγοντες που τις συντηρούν, καταλήγοντας, τελικά, να αντιμετωπίζει την περιβαλλοντική υποβάθμιση ως φυσική κατάσταση των χωρών του Νότου. Κρίνεται ότι προτάσεις για την αντιμετώπιση της εξαναγκασμένης μετανάστευσης παγκοσμίως οφείλουν να ενσωματώνουν κριτική στις σχέσεις εκμετάλλευσης μεταξύ Βορρά και Νότου και προτάσεις για την εξάλειψή τους.

Σε μία περίοδο κατά την οποία ο όρος *πρόσφυγας* όλο και περισσότερο τείνει να αντιστοιχεί απλά σε κάποιον που αναγκάζεται να εγκαταλείψει την εστία του (Geisler και De Sousa, 2001, σ. 160), το ζήτημα δεν είναι να εφεύρουμε νέες κατηγοριοποιήσεις ανθρώπων, αλλά να αναπτύξουμε εργαλεία που θα μας επιτρέψουν να κατανοήσουμε και να δραστηριοποιηθούμε ενεργά απέναντι στην ευρύτερη κοινωνική, πολιτική και περιβαλλοντική κρίση που ξεδιπλώνεται στην εποχή μας. Τα περιβαλλοντικά προβλήματα σπάνια θα αποτελέσουν μοναδική αιτία για μετανάστευση, ενώ η επικέντρωση σε μία μόνο κατηγορία προσφύγων ενέχει τον κίνδυνο να αγνοηθεί το γεγονός ότι οι άνθρωποι έχουν πολλαπλούς λόγους να μεταναστεύουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baker R., 2001, «Determination of environmental refugees: Cases for inclusion and expansion», Electronic document. <http://www.maclester.edu/environmentalstudies/MacEnvReview/determination.htm>
- Bates D.C., 2002, «Environmental refugees? Classifying human migrations caused by environmental change», *Population and Environment*, vol. 23, no 5, pp. 465-477.
- Black R., 1998, *Refugees, environment and development*, Harlow, Longman.
- , 2001, «Environmental refugees: myth or reality», *New issues on refugee research*, Working Paper no. 34, United Kingdom. <http://www.unhcr.org/research/RESEARCH/3ae6a0d00.pdf>
- Castles S., 2002, «Environmental change and forced migration: making sense of the debate», UNHCR Issues in Refugee Research, Working Paper no.70, Electronic document, <http://www.unhcr.org/research/RESEARCH/3de344fd9.pdf>
- Döös B.R., 1997, «Can large-scale environmental migrations be predicted?», *Global Environmental Change*, vol. 7, pp. 41-61.
- El-Hinnawi E., 1985, «Environmental refugees», United Nations Environment Programme, Nairobi.
- Gallagher A., 2001, «Human rights and the new UN Protocols on trafficking and migrant smuggling: A preliminary analysis», *Human Rights Quarterly*, vol. 23, pp. 975-1004.
- Geisler C., De Sousa R., 2001, «From refuge to refugee: The African case», *Public Administration and Development*, vol. 21, pp. 159-170.
- Glassman J., 1992, «Counter-insurgency, ecocide and the production of refugees: warfare as a tool of modernization», *Refuge*, vol. 12, no 1, pp. 27-30.
- Gleick H. P., 1989, «Climate change and international politics: Problems facing developing countries», *Ambio*, vol. 18, no 6, pp. 333-339.
- Gonzalez. G.C., 2001, «Beyond eco-imperialism: An environmental justice critique of free trade», *Denver University Law Review*, vol. 78, no 4, pp. 979-1016.
- Homer – Dixon T., 1991, «On the threshold: environmental changes as causes of acute conflict», *International Security*, vol. 16, no 2, pp. 76-116.
- , 1994, «Environmental scarcities and violent conflict: evidence from cases», *International Security*, vol. 19, no 1, pp. 5-40.
- Hugo G., 1996, «Environmental concerns and international migration», *International Migration Review*, vol. 30, pp. 105-131.
- IOM, 2007, 94th Session, Discussion note: Migration and the Environment, MC/INF/288. <http://www.efmsv2008.org/file/IOM+working+definition?menu=102>
- Kritz M. M., 1995, «Population growth and international migration: Is there a link?», Working Paper Series (Cornell University, Population and Development Program) no. 95.06. Ithaca, NY: Departement of Rural Sociology, Cornell.
- Kibreab G., 1997, «Environmental causes and impact of refugee movements: a critique of the current debate», *Disasters*, vol. 21, no 1, pp. 20-38.
- Lee S., 2001, «*Environment matters: Conflict, refugee and international relations*», Seoul and Tokyo, World Human Development Institute Press.
- Lonergan S., 1998, «The role of environmental degradation in population displacement», *Environmental Change and Security Report*, vol. 4, pp. 5-15, <http://ecsp.si.edu/pdf/Report4b.pdf>
- Myers N., 1993, «Environmental refugees in a globally warmed world», *Bioscience*, vol. 43, no 11, pp. 752-761.

- , 2002, «Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century», *Philosophical Transactions of the Royal Society of London series B Biological Sciences*, vol. 357, pp. 609-613.
- , 2005, «Environmental refugees: An emergent security issue», 13th Economic Forum, Prague, http://www.osce.org/documents/eea/2005/05/14488_en.pdf
- Myers and Kent, 1995, «Environmental exodus: An emergent crisis in the global arena», Washington DC, Climate Institute.
- Otunnu O., 1992, «Environmental refugees in sub – saharan Africa», *Refuge*, vol. 12, no 1, pp. 11-14.
- Laissally – Jacob V., Zmolek M., 1992, *Environmental refugees: Special Issue, Refuge*, Centre for Refugee Studies, York Lanes Press: York.
- Lonergan S., 1998, «The role of environmental degradation in population displacement», *Environmental Change and Security Report*, vol. 4, pp. 5-15. http://iggi.unesco.or.kr/web/iggi_docs/05/952656306.pdf,
- Peluso L. N., 1993, «Coercing conservation? The politics of state resource control», *Global Environmental Change*, vol. 3, no 2, pp. 199-217.
- Perout A., 1995, *Environmental refugees: Defining environmental migrants and long term solutions to deal with environmental migration*, Master Thesis in Geography, Montreal, Concordia University.
- Ramlogan R., 1996, «Environmental refugees: a review», *Environmental conservation*, vol. 23, no 1, pp. 81-88.
- Renaud F., Bogardi J., Dun O., Warner K., 2007, «Control, adapt or flee: How to face environmental migration?», InterSecTions, Publication Series of UNU-EHS, No. 5, Bornheim, Germany.
- Renaud F., Bogardi J., 2007, «Forced migrations due to degradation of arid lands: Concepts, debate and policy requirements», Proceedings of the Joint International Conference «Desertification and the International Policy Imperative», UNU, σ. 24-34. http://www.inweh.unu.edu/drylands/docs/IYDD_Proceedings/IYDD_Proceedings_Book_final.pdf#page=32
- Sgro A., 2008, «Towards recognition of environmental refugees by the European Union», revue en ligne Asylon(s), 6. <http://terra.rezo.net/article844.html>, Accessed 5/12/08.
- Statement from environmental NGOs towards OECD Ministerial meeting, 2008, «OECD countries to respond effectively to challenges raised by Environment Outlook 2030», Electronic document, http://www.oecd.org/document/60/0,3343,en_2649_34305_40200636_1_1_1_1,00.html
- Suhrke A., 1997, «Environmental degradation, migration, and the potential for violent conflict», στο N. P. Gleditsch et al. (eds), *Conflict and the Environment*, Netherlands, Kluwer Academic Publishers, pp. 255-272.
- Trolldalen Jon Martin, Birkeland Nina, Borgen J., Scott P.T., 1992, *Environmental refugees: A discussion paper*, Oslo, World Foundation for Environment and Development and Norwegian Refugee Council.
- United Nations University, 2007, «Environmental refugees: the forgotten migrants», May 16th UN headquarters. http://www.each-for.eu/documents/BOGARDI%202007%20Environmental%20Refugees_the%20Forgotten%20Migrants.pdf
- Walker C., 2003, «A gathering storm: climate change and environmental refugees», Arena Magazine. http://findarticles.com/p/articles/mi_hb6469/is_ai_n29052509
- Weert S., 2007, «Environmental refugees», Electronic document, http://www.carenederland.org/files_content/publicaties/drr/Environmental%20refugees%20-%20brief%20overview%20literature.pdf

- Westing A.H., 1989, «The environmental component of comprehensive security», *Bulletin of Peace Proposals*, vol. 20, no 2, pp. 129-134.
- , 1994, «Population, desertification and migration», *Environmental Conservation*, vol. 21, no 2, pp. 110-114, 109.
- Wood B. W., 1994, «Forced migration: Local conflicts and international dilemmas», *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 84, no 4, pp. 607-634.
- Χατζηγιζολάου Ν.Δ., 2006, *Η απέλαση αλλοδαπού ως κύρωση του ποινικού δικαίου*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκουλα.